

Starčevićev dom u Zagrebu: povijest izgradnje, arhitektonsko rješenje, interijeri¹

Članak govori o izgradnji, arhitektonskom rješenju i opremanju Starčevićeva doma u Zagrebu. Zgrada je podignuta 1894–1895. prema projektu zagrebačkoga arhitektonskog biroa Hönigsberg i Deutsch. Skulpturalne skupine u krovnoj zoni izveo je kipar Dragutin Morak. Svojim sadržajem alegorijski su svjedočile o političkom programu Stranke prava. Kupolu kruni alegorija *Slobode* ili *Prosvjete* kojoj je autor nepoznat. Središnju dvoranu u unutrašnjosti oslikao je tršćanski slikar Napoleone Cozzi, a skulpturom ukrasio Ivan Rendić. Stan Ante Starčevića namještajem je opremila tvornica Bothe & Ehrmann.

Uvod

Starčevićev dom pripada skupini najmonumentalnijih ostvarenja kraja 19. stoljeća u zagrebačkoj i hrvatskoj arhitekturi. Svojim položajem na južnom rubu zelene potkove, nasuprot glavnomu željezničkom kolodvoru, ubraja se u skupinu građevina koje oblikuju južnu fasadu Zagreba, lice grada što su ga putnici imali prilike prvo vidjeti dolazeći vlakom.. Usprkos važnosti u povijesti arhitekture Zagreba, ova građevina dosad nije bila predmetom detaljnijega istraživanja povjesničara umjetnosti ili povjesničara arhitekture. Međutim, povijest njezine izgradnje dotaknuta je u cijelom nizu publikacija. Na prvom mjestu treba istaknuti rukopise Bare Poparića u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici² te Hinka Živkovića u Knjižnicama grada Zagreba³ koji donose brojne podatke o izgradnji zgrade i njezinom kasnijem korištenju. Spominje je potom u djelu *Stari Zagreb* pedantni kroničar zagrebačkih događaja Gjuro Szabo,⁴ obrađivana je u publikacijama koje

¹ Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2022-10-9843 *Reprezentacija, razvoj, edukacija, participacija – Umjetnost u društvu od 19. do 21. stoljeća*.

² NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga, Starčevićev dom, sign. R 7422, Bare Poparić, *Uspomene o gradnji Doma dra. Ante Starčevića u Zagrebu*,

³ Gradska knjižnica Zagreb, signatura Z347ŽIVs, Hinko Živković, *Starčevićev dom*, Zagreb, s. d. Članak je objavljen 1996. u tjedniku *Hrvatski obzor* (ŽIVKOVIĆ, 1996.a: 58–60; ŽIVKOVIĆ, 1996.b: 58–60; ŽIVKOVIĆ, 1996.c: 54–56). Dalje u tekstu referiram se na strojopis sačuvan u Gradskoj knjižnici Zagreb jer mu je sadržaj manje-više jednak sadržaju feljtona objavljenoga u *Hrvatskom obzoru*.

⁴ SZABO 1971: 153.

su se bavile poviješću Stranke prava Mirjane Gross⁵ i Stjepana Matkovića,⁶ te u monografijama o hrvatskoj povijesti 19. stoljeća⁷ i arhitektonskoj i urbanističkoj baštini središta Zagreba, na prvom mjestu u knjigama Lelje Dobronić koje se bave historicizmom u Zagrebu, odnosno opusom arhitektonskog ateljea Hönigsberg i Deutsch,⁸ te tekstovima Snješke Knežević o Zelenoj potkovi i urbanističkom planiranju Zagreba.⁹ Nadalje, zahvaljujući okolnosti da je riječ o građevini koja je bila ukrašena nesumnjivo najbogatijim primjerima arhitektonske plastike u historicizmu Zagreba, njome su se pozabavile autorice usredotočene na istraživanje arhitektonske plastike u Hrvatskoj, Jelena Uskoković¹⁰ i Irena Kraševac,¹¹ koja je krajem 2023. u *Hrvatskoj reviji* objavila i monografski tekst o ovoj građevini.¹² Ovaj je članak prerađena, skraćena verzija konzervatorskog elaborata o Starčevićovom domu iz svibnja 2023,¹³ čiji je sadržaj izložen 25. svibnja 2023. na skupu o Anti Starčeviću na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Cilj je teksta, oslanjanjem na arhivske i novinske izvore, detaljno rasvijetliti povijest izgradnje i opremanja Starčevićeva doma te kontekstualizirati ovu zgradu unutar povijesti hrvatske arhitekture kraja 19. stoljeća.

Natječaj za projekte Starčevićevog doma

Nakon što je Ante Starčević godinama živio u iznajmljenom skromnom stanu s dvije sobice u čuvenoj Kukovićevoj kući,¹⁴ na uglu Gajeve i tadašnje Kukovićeve (danas Hebrangove ulice), Stranka prava je „Starome“, kako su mu redovito tepali u službenom glasilu *Hrvatskoj*, odlučila na stranačkom sastanku u Rijeci krajem travnja 1892. sagraditi pristojan stan, prozvan već od prvih dana Starčevićim domom.¹⁵ Politička beskompromisnost i uporno zalaganje za vlastite ideale, Starčeviću je onemogućila materijalno napredovanje u životu, pa su mu se politički istomišljenici time bar donekle nastojali odužiti za velika odricanja. Na tom je sastanku

⁵ GROSS 1973: 297; GROSS 2000: 795–799, 812–813.

⁶ MATKOVIĆ 2001: 199–202; MATKOVIĆ 2011: 827–861.

⁷ ŠIDAK, GROSS, KARAMAN, ŠEPIĆ 1968: 148.

⁸ DOBRONIĆ 1965; DOBRONIĆ 1983: 112, 131.

⁹ KNEŽEVIĆ 1986: 187–189, 517–518; KNEŽEVIĆ 2000: 482; S. Knežević KNEŽEVIĆ 2020: 429.

¹⁰ USKOKOVIĆ 2000: 253, 260.

¹¹ KRAŠEVAC 2007: 226, 238.

¹² KRAŠEVAC 2023: 33–38.

¹³ DAMJANOVIĆ 2023.

¹⁴ SZABO 1971: 153.

¹⁵ NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga, Starčevićev dom, sign. R 7422, Bare Poparić, *Uspomene o gradnji Doma dra. Ante Starčevića u Zagrebu*, 1–4; Gradska knjižnica Zagreb, signatura Z347ŽIVs, Hinko Živković, *Starčevićev dom*, Zagreb, s. d, 2–4; KNEŽEVIĆ 1996: 186.

ustanovljen Odbor za izgradnju, u koji su izabrani Eugen Kumičić, Fran Folnegović i Josip Frank. Čini se, međutim, kako se radilo o fiktivnom tijelu – Odbor se zapravo nikada nije konstituirao i nije sačuvan ni jedan zapisnik njegova zasjedanja – cijeli je posao skupljanja sredstava, a potom i realizacije projekta, vodio zapravo Frank,¹⁶ što će kasnije u Stranci prava početi predstavljati kamen spoticanja.

Odmah nakon riječkog sastanka započelo se s prikupljanjem sredstava za gradnju koja su počela pristizati već početkom svibnja 1892. godine. Nakon što su sredstva polagano pritekala dvije godine, početkom ožujka 1894. Odbor za gradnju (odnosno, čini se, sam Frank) raspisao je natječaj za projekte Doma, nesumnjivo nadajući se da će time osigurati dobivanje kvalitetnog rješenja. Od sudionika natječaja tražilo se da predaju komplet nacрта koji uključuje tlocrte podruma, prizemlja, prvoga i drugoga kata u mjerilu 1:100, zatim dva projekta za pročelje te presjeke nužne za razumijevanje unutrašnjeg ustrojstva zgrade. Uz nacрте je trebao biti priložen i kratki opis projekta te njegovo objašnjenje.¹⁷

Građevni je program natječaja bio doista opsežan jer se htjelo da bude „u toj palači [...] usredotočeno u malenom sve, što osim dostojnoga stana vodje stranke prava treba za unapredjenje kulturnoga našega života“.¹⁸ Pod „unapredjenjem“ mislilo se pritom nesumnjivo na stalne izvore prihoda za vođu stranke i stranku samu, što se htjelo osigurati preko prostorâ koji će biti dani u najam. Stoga je prizemlje prema natječaju moralo sadržavati „oveliku kavanu i restauraciju (Caffè Restaurant)“,¹⁹ dakle, lokal sa svim potrebnim prostorijama: kuhinjom, izbom i sobom za služinčad. U prizemlju, uz kavanu, trebala je stajati i čitaonica od dva prostora s predsobljem, garderoba, prostor za blagajnu, prikladan vestibul koji bi vodio do stepenica za preostale katove, a ako je moguće, i stan vratara.²⁰

Na prvome katu zgrade na istočnoj bi se strani nalazio stan Ante Starčevića s tri sobe, kuhinjom, kupaonicom, izbom i drugim nužnim prostorijama. Uz njega bi stajala klupska dvorana za sastanke i vijećanja s posebnim predsobljem, dvije prostorije namijenjene uredništvu lista *Hrvatska*, kao i dvorana za skupštine, plesove i koncerte s podijumom za glazbu i pjevače. „Glavna je potreba kod dvorane, da bude udešena prema svim zahtjevima udobnosti i ukusa, da je u dobrom savezu sa garderobama, sa prostorijama kavane i restauranta ter sa toiletami za gospodje i gospodu, koje moraju biti smještene u I. katu.“²¹ U uvjetima natječaja izražena

¹⁶ FOLNEGOVIĆ 1896: 30.

¹⁷ Dom dra. Ante Starčevića. *Hrvatska*, 46, 1. ožujka 1894, 1. Slično i u: Starčevićev dom. *Narodne novine*, 50, 2. ožujka 1894, 3.

¹⁸ Dom dra. Ante Starčevića. *Hrvatska*, 46, 1. ožujka 1894, 1.

¹⁹ Program za izradbu nacрта za „Starčevićev dom“ povodom raspisanog natječaja. *Hrvatska*, 46, 1. ožujka 1894, 1.

²⁰ KRAŠEVAC 2023.

²¹ Program za izradbu nacрта za „Starčevićev dom“ povodom raspisanog natječaja. *Hrvatska*, 46, 1. ožujka 1894, 1.

je i želja da dvorana bude dvoetažna – s galerijama na drugome katu, kako bi se osigurao dovoljno velik i monumentalan prostor. Uz dvoranu su se eventualno mogle smjestiti sobe za glazbenike, pjevače i soliste.

Drugi kat, kao i najveći dio prizemlja, bio bi namijenjen iznajmljivanju – sastojao bi se od dva stana sa svim potrebnim prostorijama. Stanovi su zamišljeni „kao što obični bolji zagrebački stanovi“. Ispod zgrade nalazio bi se podrum koji se također namjeravalo u cjelini iskoristiti – u njemu bi bila drvarnica, spremište za ugljen, prostori za loženje, praonicu, ledenica, potrebne prostorije za gostioničara i kavanara, te eventualno stan pazikuće.²²

Prema uvjetima natječaja, prvonagrađenomu projektu pripalo bi 600 kruna i njegov bi autor morao izraditi detaljne osnove za zgradu. Nagrađena osnova postaje nakon toga vlasništvo „podpisanoga odbora“, no „pravo publikacije ostaje natjecateljem netaknuto.“ Poblži uvjeti natječaja, koji nažalost nisu objavljeni, mogli su se dobiti kod samoga Franka u ulici Marije Valerije (danas Praška ulica) br. 5, gdje su se trebale predati i šifrirane omotnice s nacrtima. Rok za predaju nacrtu postavljen je na 31. ožujka 1894, dakle, natječaj je isprva bio otvoren mjesec dana.²³

Vrlo brzo se pokazalo, dakako, da je riječ o nerealno kratkom roku, tim više što je samo pet dana nakon objavljivanja natječaja kupovinom susjednog zemljišta proširen prostor za gradnju, pa je od natjecatelja zatraženo da se „Glavna dvorana [...] dovoljno razvije sa nuzgrednim prostorijama tako, da odgovara svim društvenim zahtjevom a na onoj površini koja preostaje na povećanom gradilištu neka se načine stanovi.“²⁴ Čini se, međutim, kako naposljetku na to zemljište Dom ipak nije bio proširen.

Nedugo nakon navedene objave, na traženje neimenovanih zagrebačkih arhitekata zainteresiranih za sudjelovanje na natječaju, rok za predaju nacrtu produžen je do 15. travnja 1894. godine.²⁵ Vrijeme će pokazati da je vjerojatno i to bio prekratak rok jer su na natječaj naposljetku prispjela samo tri natječajna prijedloga: arhitektonske tvrtke Hönigsberg i Deutsch, koji su svoje osnove podastrijeli pod motom „Zagreb“, zatim Ćirila Metoda Ivekovića, hrvatskog arhitekta koji je tada radio u Sarajevu, koji je poslao nacрте pod motom „Pro patria“ i Gjura Carneluttija iz Zagreba, koji je svoju omotnicu označio trobojnim znakom.²⁶

Sukladno odredbi natječaja koji je predvidio da se žiri mora sastojati od „tri zagrebačka strukovnjaka i tri člana kluba stranke prava“,²⁷ u njega su od stručnjaka

²² ISTO.

²³ FOLNEGOVIĆ, FRANK, KUMIČIĆ, 1894: 1.

²⁴ Dom dra. Ante Starčevića. Nadopunjenje raspisa natječaja za osnovu. *Hrvatska*, 50, 6. ožujka 1894, 2.

²⁵ Rok za predaju nacrtu za gradnju doma dra. Ante Starčevića. *Hrvatska*, 56, 13. ožujka 1894, 2.

²⁶ Nacrti za dom dra. A. Starčevića. *Hrvatska*, 111, 19. svibnja 1894, 3; KNEŽEVIĆ 1996: 186.

²⁷ FOLNEGOVIĆ, FRANK, KUMIČIĆ 1894: 1.

s polja graditeljstva ušli poznati zagrebački arhitekti i inženjeri Kuno Waidmann, Ferdinand Kondrat i Martin Pilar.²⁸ Tko je sa strane Stranke prava bio u žiriju izvori ne preciziraju, no može se pretpostaviti da se radilo o tri člana Odbora za gradnju: Franku, Folnegoviću i Kumičiću, iako je moguće da je, kako je tvrdio kasnije Folnegović, sve odluke donosio sam Frank. Povrh pristiglih projekata, arhitekt Waidmann, inače „pročelnik“ porote, izradio je i sam „dva varijanta“ nacрта. Iako se to danas može činiti neobičnim, radilo se o raširenoj praksi pri natječajima u 19. i početkom 20. stoljeća. Ni jedan od natječajnih prijedloga nije se mogao pronaći u dostupnoj arhivskoj dokumentaciji, no moguće je da su kolorirani crteži Starčevićeva doma, koji se čuvaju u ostavštini ateljea Hönigsberg i Deutsch u Planoteci Ministarstva kulture, služili kao pripremni radovi za izradu njihova natječajnog projekta. U rješenju pročelja oni su već navijestili izvedbeno rješenje. Velike razlike postoje samo u obliku prozora drugoga kata i krovnoj zoni, za koju je bilo predviđeno nešto konvencionalnije rješenje s ugaonom kupolom i mansardnim piramidalnim krovom na bočnim krajevima zgrade.

Prema odredbama natječaja žiri je imao 14 dana za donošenje odluke o pobjedniku,²⁹ no ona je u listu *Hrvatska* objavljena tek 19. svibnja, dakle, više od mjesec dana nakon njegova zaključenja.³⁰ Iako je u izvještaju o radu žirija istaknuto da su „svi stigli nacrti liepi [...], izradjeni [...] pomno i s mnogo mara,“ pa su stoga i izloženi na uvid javnosti u knjižari Kugli i Deutsch, porota je ipak odlučila „da ne odgovaraju u natječaju iztaknutom programu, a neke prostorije bile bi neudեսno smještene“.³¹

Nažalost, izvori dalje ne specificiraju kako je tekao proces naručivanja i izrade izvedbenih projekata. Budući da su članovi žirija zaključili da su „nacrti graditeljah gg. Hönigsberga i Deutscha izradjeni [...] približno po označenom programu“,³² bili su, dakle, najzadovoljniji radom ovih arhitekata te je upravo njima povjerena izrada novih nacрта. Moguće je da se radilo i o osobnom izboru Josipa Franka, kako je, nakon njihova politička razlaza, tvrdio Fran Folnegović.³³ Bez obzira na to tko je donio odluku, sigurno je da je ovaj arhitektonski biro već početkom lipnja 1894. radio na novim nacrtima. *Hrvatska* je, naime, u broju od 7. lipnja kratko izvijestila da „nacrt za Starčevićev dom izradjuju zagrebački sinovi graditeljji Hönigsberg i Deutsch“.³⁴ Korišteni izraz „zagrebački sinovi“ išao je nesumnjivo za tim da objasni zašto su na ovome nacionalnom projektu angažirani arhitekti koji nisu bili

²⁸ Nacrti za dom dra. A. Starčevića. *Hrvatska*, 111, 19. svibnja 1894, 3; KRAŠEVAC 2023.

²⁹ FOLNEGOVIĆ, FRANK, KUMIČIĆ 1894: 1.

³⁰ Nacrti za dom dra. A. Starčevića. *Hrvatska*, 111, 19. svibnja 1894, 3.

³¹ ISTO.

³² ISTO.

³³ FOLNEGOVIĆ 1896: 34.

³⁴ Temeljni kamen Starčevićeva doma. *Hrvatska*, 126, 7. lipnja 1894, 2.

hrvatskih etničkih korijena. Bez obzira na to što je motiviralo nepoznatog autora članka da naglasi da su Hönigsberg i Deutsch „zagrebački sinovi“, nesumnjivo je da se radilo tek o djelomično ispravnom podatku. Leon Hönigsberg doista je bio potomak ugledne zagrebačke židovske obitelji, no Julius Deutsch nije – rođen je u Gepersdorfu u Češkoj.³⁵ Koliko je poznato, u trenutku izrade nacrtu nitko nije prigovorio Frankovu izboru, no nezadovoljstvo će izbiti na vidjelo nakon raskola u Stranci prava kada se Franka počelo optuživati da je zemljište za Dom kupio od stranaca i da je gradnju povjerio „strancima“.³⁶

Izvedba zgrade

Prvotno je bilo planirano započeti s gradnjom doma do Starčevićeva imendana, Antunova, te završiti u godinu dana, do Antunova 1895. godine.³⁷ Međutim, što zbog produženja natječaja, što zbog njegova nepovoljnog ishoda i nedostatka novca, službeni početak radova odgođen je za 26. lipnja 1894. godine. Ni taj datum nije slučajno odabran. Naime, na taj je dan 1861. Ante Starčević održao svoj prvi govor u Hrvatskome saboru, „te je time položio temeljni kamen stranci prava“.³⁸ Sudeći po dataciji istaknutoj na nacrtima, Hönigsberg i Deutsch završili su ih do 15. lipnja 1894. godine. Odmah potom, 18. lipnja, Josip Frank je službeno zatražio građevnu dozvolu,³⁹ koja je izdana samo pet dana poslije, nakon što je odobrenje došlo od Zemaljske vlade i Građevnog ureda Gradskog poglavarstva te provedenoga očevida.⁴⁰

Već 23. lipnja započelo je dovoženje materijala na gradilište.⁴¹ No, kako je bilo i planirano, svečanost polaganja temeljnog kamena održana je 26. lipnja u prisutnosti oko 15 000 simpatizera Stranke prava i Ante Starčevića.⁴² Temeljni kamen blagoslovio je župnik Marije Bistrice, Juraj Žerjavić, gorljivi simpatizer Starčevićeve ideologije, a povelju ugrađenu u temelje pročitao je Eugen Kumičić.⁴³ Izvedba

³⁵ DOBRONIĆ 1983: 102.

³⁶ MATKOVIĆ 2001: 202.

³⁷ Dom dra. Ante Starčevića. *Hrvatska*, 46, 1. ožujka 1894, 1.

³⁸ Temeljni kamen Starčevićeva doma. *Hrvatska*, 126, 7. lipnja 1894, 2.

³⁹ HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Starčevićev trg 6, GPZ br. 17605/II-1894, Josip Frank GPZ-u, Zagreb, 18. 6. 1894, molba za građevnu dozvolu.

⁴⁰ HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Starčevićev trg 6, GPZ, Građevna dozvola br. 17605/IV-1894, Zagreb, 23. 6. 1894. Očevid je proveden 20. 6. 1894. ISTO: GPZ, br. 17605/IV-1894, Zagreb, 20. 6. 1894. Zapisnik očevida Gradj. vatrogasnoga odbora. O očevidu su izvijestile i zagrebačke novine. Localaugenschein. *Agramer Zeitung*, 141, 20. lipnja 1894, 5; Dom dra. Ante Starčevića. *Hrvatska*, 138, 21. lipnja 1894, 2.

⁴¹ Dan 26. lipnja. *Hrvatska*, 140, 23. lipnja 1894, 2.

⁴² 26. lipnja. *Hrvatska*, 143, 27. lipnja 1894, 1.

⁴³ Svečano polaganje temeljnoga kamena. *Hrvatska*, 142, 26. lipnja 1894, 1.

radova predana je graditeljima bez jeftimbe (natječaja), što se kasnije također prigovaralo Franku, jer se provedbom jeftimbe moglo uštedjeti nešto sredstava.⁴⁴

Nakon što je dovezen dio potrebnog materijala, sa samom se gradnjom započelo u zadnjim danima srpnja 1894. godine.⁴⁵ Kako je to i inače bivalo u posljednjim desetljećima 19. i početkom 20. stoljeća, radovi na izgradnji Doma tekli su upravo nevjerojatnom brzinom. Temelji su bili gotovi tijekom kolovoza,⁴⁶ te se odmah započelo s izvedbom suterenskih prostora koji su velikim dijelom bili završeni do kraja tog mjeseca. Za temelje je korišten kvalitetan kamen iz, nažalost neimenovanoga, za tu svrhu posebno otvorenog kamenoloma.⁴⁷ Početkom rujna postavljene su skele za podizanje gornjih katova.⁴⁸ Do sredine listopada počelo se raditi na podizanju drugoga kata,⁴⁹ a do kraja tog mjeseca već je cijela zgrada bila pod krovom.⁵⁰ Stoga je 3. studenoga 1894. održana takozvana *gliha* – svečanost završetka glavnih građevinskih radova kojoj su nazočili svi angažirani radnici (njih oko dvije stotine).⁵¹

Krov doma izvorno je bio pokriven škrljencem, za koji se također isticalo da je vrhunske kvalitete. Je li isti materijal iskorišten i za kupolu nije jasno, no sigurno je da je i ona dovršena u studenome 1894, doduše, ne u cjelini.⁵² Zidovi su izvedeni od opeke, osim središnjega dijela pročelja južnog krila, koje je bilo izvedeno od kamena (sudeći prema projektima).

Tijekom zime morali su biti obustavljeni građevinski radovi zbog hladnoće, no to je vrijeme iskorišteno za „nutarnje radnje i kiparske radnje za pročelje.“⁵³ Zagrebačkom kiparu i profesoru na Obrtnoj školi, Dragutinu Moraku, povjerena je u to vrijeme izrada četiriju alegorijskih skupina koje su postavljene na krovnu zonu zgrade,⁵⁴ o kojima će još biti riječi u ovome tekstu. Tijekom zime izvedena je i velika alegorijska skulptura „Prosvjete“ s bakljom u ruci, „orijaški kip“, kako ga se naziva u onodobnim novinama, postavljen na kupolu krajem siječnja 1895. godine, koji je vjerojatno nabavljen u Beču.⁵⁵

⁴⁴ FOLNEGOVIĆ 1896: 34.

⁴⁵ Starčevićev dom. *Hrvatska*, 168, 27. srpnja 1894, 2; Starčevićev dom. *Hrvatska*, 172, 1. kolovoza 1894, 2.

⁴⁶ Mariä Himmelfahrt. *Agramer Zeitung*, 188, 16. kolovoza 1894, 4.

⁴⁷ Na gradilištu Starčevićevog doma. *Hrvatska*, 191, 25. kolovoza 1894, 2.

⁴⁸ Na gradilištu Starčevićevog doma. *Hrvatska*, 200, 5. rujna 1894, 2.

⁴⁹ Gradnja Starčevićeva doma. *Hrvatska*, 232, 13. listopada 1894, 3.

⁵⁰ Dom dra. Ante Starčevića. *Hrvatska*, 247, 31. listopada 1894, 1.

⁵¹ Dom dra. Ante Starčevića. *Hrvatska*, 249, 3. studenog 1894, 2; Gliha u Starčevićevu domu. *Hrvatska*, 250, 5. studenog 1894, 2.

⁵² Starčevićev dom. *Hrvatska*, 267, 24. studenog 1894, 2.

⁵³ Dom dra. Ante Starčevića. *Hrvatska*, 247, 31. listopada 1894, 1.

⁵⁴ KRAŠEVAC 2007: 226; Gradnja Starčevićeva doma. *Hrvatska*, 22, 26. siječnja 1895, 2–3.

⁵⁵ Gradnja Starčevićeva doma. *Hrvatska*, 22, 26. siječnja 1895, 2–3.

Odmah po dolasku toplog vremena u proljeće 1895, nastavilo se i s ostalim radovima. Namještena su stubišta u unutrašnjosti, postavljena je stolarija prozora i vrata, ožbukani su zidovi i započela je izrada glavnoga pročelja,⁵⁶ odnosno, po svoj prilici, ornamenata na njemu. Kada su se krajem svibnja radovi približili kraju, Stranka prava počela je oglašavati iznajmljivanje lokala u prizemlju i stanova na drugome katu.⁵⁷

Konačno, početkom srpnja započelo je postavljanje Morakovih alegorijskih skupina na krov.⁵⁸ Potom su završeni podovi i oslikavanje gostionice u prizemlju,⁵⁹ a pred samu posvetu do kraja je uređen i Starčevićev stan na prvome katu.⁶⁰ Stambenu dozvolu za zgradu Josip Frank je zatražio već 6. srpnja 1895, u trenutku dok još svi radovi nisu bili gotovi.⁶¹ Ona je doista i izdana četiri dana kasnije, uz dodatak od 15. srpnja, kada su svi radovi potpuno završeni i zgrada se mogla slobodno koristiti u punom opsegu.⁶² Zgradu su izveli, kako se dade zaključiti iz novinskih izvještaja, Hönigsberg i Deutsch.⁶³

Troškovi izgradnje zgrade

Troškovi izgradnje Starčevićeva doma u početku su procjenjivani na 40 000 forinti.⁶⁴ Kako je i spomenuto, da bi se namaknuo taj poveliki iznos, odmah nakon riječke skupštine započelo je skupljanje dobrovoljnih priloga, koji su preko Josipa Franka uplaćivani na račun u Prvoj hrvatskoj štedionici u Zagrebu. Prvi prilog, u iznosu od 100 forinti, dao je farmaceut Vladimir Gjureković, a već tijekom 1892. skupljeno je 7 579,07 forinti.⁶⁵

⁵⁶ Dom dra. Ante Starčevića. *Hrvatska*, 80, 6. travnja 1895, 2.

⁵⁷ Starčevićev dom. *Hrvatska*, 118, 22. svibnja 1895, 2.

⁵⁸ Starčevićev dom. *Hrvatska*, 153, 6. srpnja 1895, 2.

⁵⁹ Zadnji dani radnje na Starčevićevu domu. *Hrvatska*, 156, 10. srpnja 1895, 2.

⁶⁰ Starčevićev Dom. *Hrvatska*, 159, 13. srpnja 1895, 2.

⁶¹ HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Starčevićev trg 6, NRH, GPZ br. 21985/IV-1895, Josip Frank GPZ-u, Zagreb, 6. 7. 1895.

⁶² HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Starčevićev trg 6, NRH, GPZ br. 21985/IV-1895, Zapisnik očevida Gradjevno-vatrogasnoga odbora sl. i kr. glavnoga grada Zagreba od 10. 7. 1895. s dodatkom od 15. 7. 1895.

⁶³ U članku objavljenom 15. srpnja 1895. u *Hrvatskoj se*, naime, ističe: „U novomu velegradskomu quartieru, u blizini sgradah Matice, akademije i jeronimskoga društva, na cesti koja s krasnoga Zrinjevca vodi novom kolodvoru, diže se gotov Starčevićev dom, ljubak i milovidan, u koji su i graditelji Hönigsberg i Deutsch uložili sve svoje umienje, da i vanjštinom svojom, i izgradbom svojom bude dostojan svoje namisli, da bude dostojan onoga, koji ga je digao i komu ga je digao.“ Narod svomu vodji. Starčevićev dom. *Hrvatska*, 160, 15. srpnja 1895, 1.

⁶⁴ MATKOVIĆ 2001: 199.

⁶⁵ NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga, Starčevićev dom, sign. R 7422, Bare Poparić, *Uspomene o gradnji Doma dra. Ante Starčevića u Zagrebu*, 4.; Gradska knjižnica Zagreb, signatura Z347ŽIVs, Hinko Živković, *Starčevićev dom*, Zagreb, s. d, 5.

Spomenuti stranački službeni list *Hrvatska* u svakom je broju objavljivao popis osoba, obitelji, tvrtki i institucija, koji su doprinijeli, makar i najmanjim iznosom, izgradnji Doma.⁶⁶ Skupljalo se u svim dijelovima današnje Hrvatske, u Bosni i Hercegovini pa i u susjednim pokrajinama Austro-Ugarske i šire, jer dom je predstavljan kao poklon „hrvatskog naroda“, a ne stranke, Anti Starčeviću. Pojedini sakupljači bili su pritom osobito uspješni i uporni, poput gostioničarke Katarine Gregorić koja je u svojem lokalnu u zagrebačkoj ulici „Pod zidom“ u nekoliko navrata uspjela skupiti pristojne svote.⁶⁷ Zanimljiv primjer pružila je „vrla i čestita Hrvatica gospodična Katica pl. Makovec iz Varaždina“ koja je „ugovorila, tko pred menom rieč magjarski progovori, da imade platiti za svaku rieč 1 krunu“.⁶⁸ Kako je uspijevala utjerati tu sumu izvori nažalost ne govore, no s obzirom na poslane krune Odboru, očito je imala stanovite uspjehe u projektu.

Planiralo se izdati, „litografirati“ i nacрте za Starčevićev dom te ih prodavati kako bi se namaknula sredstva za njegovu izgradnju.⁶⁹ Nije poznato je li taj plan doista i realiziran, no sigurno je da je trgovac Stjepan Gamulin iz Jelse izradio omote za cigarete koji su s jedne strane prikazivali Antu Starčevića, a s druge Starčevićev dom.⁷⁰ Nadalje, nakon posvete, tvrtka Engelsrath iz Zagreba je izradila medalje s likom Starčevića i prikazom Doma, no izvori ne preciziraju je li se prihod od njezine prodaje koristio za potrebe ove institucije.⁷¹

Odbor je stalno nastojao animirati ljude za skupljanje dodatnih priloga uvjerenjem „da narod, gdje se radi o otačbeničkih stvarih, uvijek rado prilaze“.⁷² Manifestacije povodom polaganja kamena temeljca bile su od osobito velikog značaja za skupljanje sredstava, a potom su 15. kolovoza 1894. i na Novu godinu 1895. organizirani posebni dani kada se skupljalo za Starčevićev dom posvuda po Hrvatskoj. Dakako, od samih početaka na akciju se prilično podozrivo gledalo u ostalim političkim taborima, kako od strane pripadnika vladajuće Narodne stranke na čelu s banom Károlyem (Dragutinom) Khuen-Héderváryjem, tako i od strane opozicijske „obzoraške“ Neovisne narodne stranke.⁷³ Stranku prava optuživalo

⁶⁶ Dom dra. Ante Starčevića. *Hrvatska*, 1, 2. siječnja 1894, 3.

⁶⁷ Dom dra. Ante Starčevića. *Hrvatska*, 2, 3. siječnja 1894, 3; Dom dra. Ante Starčevića. *Hrvatska*, 55, 12. ožujka 1894, 2.

⁶⁸ Dom dra. Ante Starčevića. *Hrvatska*, 121, 1. lipnja 1894, 3.

⁶⁹ S. M., Što da se radi sa izabranim nacrtom doma dr. Ante Starčevića? *Hrvatska*, 53, 9. ožujka 1894, 2.

⁷⁰ Cigaretni papir Starčević. *Hrvatska*, 5, 7. siječnja 1895, 2.

⁷¹ Starčevićeve medalje. *Hrvatska*, 163, 18. srpnja 1895, 3.

⁷² Dom dra. Ante Starčevića. *Hrvatska*, 46, 1. ožujka 1894, 1.

⁷³ O podozrivosti prema projektu kratko u: Lucian. Samstägliches. *Agramer Zeitung*, 16, 20. siječnja 1894, 9.

se tako da manipulira sa skupljanjem novca, da se ljude vara da daju pomoć za djecu, koja na kraju završava na računu Starčevićeva doma.⁷⁴

Najveći uspjeh u sakupljanju sredstava postignut je 1893. – prikupljeno je čak 23 686,28 forinti, potom je 1894. skupljeno 17 095,92 forinte te 1895, do konca listopada, još 4 873,54 forinte.⁷⁵ Do 14. siječnja 1896, kada je obustavljano daljnje skupljanje priloga, za Dom je ukupno prispjelo 54 363,8 forinti.⁷⁶ Iako se radilo o iznosu koji je premašivao troškove izgradnje Doma prema prvotnim procjenama (spomenutih 40 000 forinti), pokazat će se kako ipak nije bio ni približno dovoljan za završetak radova. Prema članku u časopisu *Prosvjeta*, ukupni troškovi izgradnje Starčevićeva doma naposljetku su se popeli na čak 110 000 forinti,⁷⁷ pa se dio sredstava morao namaknuti kreditima. Različiti izvori govore o različitim iznosima kredita, što je možda posljedica i okolnosti na koju je upozorio Fran Folnegović nakon raskola Stranke prava u jesen 1895, da Josip Frank nikada nije pružio dokaze o prihodima i troškovima za Starčevićev dom.⁷⁸

Na osnovi sačuvane dokumentacije sigurno je kako je Frank u siječnju 1895. podigao kredit kod Hrvatsko-slavonske zemaljske hipotekarne banke u iznosu od 42 000 forinti,⁷⁹ što potvrđuju sjećanja Frana Folnegovića⁸⁰ i Marije Kumičić, supruge Eugena Kumičića.⁸¹ Čini se, međutim, da se nije radilo o jedinome kreditu. Naime, na kući je bilo uknjiženo i 9 000 forinti u korist djece pokojnog Jos. Vranyczanyja, potom 17 000 forinti u korist Austrijskog vjeresijskog zavoda u Beču, te još 10 000 forinti na Hrvatsku eskomptnu banku.⁸² Navodno je i namještaj stana Ante Starčevića, naručen kod čuvene zagrebačke tvrtke Bothe & Ehrmann (koji je kasnije uzeo Mile Starčević), u vrijednosti od 20 000 kruna (odnosno 10 000 forinti), uzet na mjenicu.⁸³ Starčevićev je dom stoga sredinom 1890-ih u krugovima koji su bili politički protivnici pravaša, postao svojevrsnim

⁷⁴ Ein sonderbares Quid pro Quo. *Agramer Zeitung*, 187, 14. kolovoza 1894, 4.

⁷⁵ NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga, Starčevićev dom, sign. R 7422, Bare Poparić, *Uspomene o gradnji Doma dra. Ante Starčevića u Zagrebu*, 4.

⁷⁶ NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga, Starčevićev dom, sign. R 7422, Marija Kumičić, *Moje veze sa Starčevićevim domom*, Zagreb, 30. 11. 1941, 1.

⁷⁷ Starčevićev dom. *Prosvjeta*, III/15, 1. kolovoza 1895, 477.

⁷⁸ FOLNEGOVIĆ 1896.

⁷⁹ HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Starčevićev trg 6, GPZ br. 3152/IV-1895, Josip Frank GPZ-u, siječanj 1895.

⁸⁰ FOLNEGOVIĆ 1896: 34–35.

⁸¹ NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga, Starčevićev dom, sign. R 7422, Marija Kumičić, *Moje veze sa Starčevićevim domom*, Zagreb, 30. 11. 1941, 2.

⁸² Obzoraština. *Hrvatska*, 177, 3. kolovoza 1895, 2.

⁸³ NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga, Starčevićev dom, sign. R 7422, Marija Kumičić, *Moje veze sa Starčevićevim domom*, Zagreb, 30. 11. 1941, 2. Gradska knjižnica Zagreb, signatura Z347ŽIVs, Hinko Živković, *Starčevićev dom*, Zagreb, s. d, 6.

simbolom prezaduženosti, pa i prevelikih ambicija koje se ne oslanjaju na realnu gospodarsku moć. Stjepan Radić prigovarao je što je kredit za gradnju Doma podignut u državnoj, „mađaronskoj“ banci Nikole Tomašića. Također je (antisemitski) istaknuo, nesumnjivo se referirajući na odabir arhitekata, da je Starčević bio, vezano za izgradnju Doma, „na sve strane svezan židovskom mrežom“, te da je Frank sve tako udesio kako bi se naposljetku instalirao na čelo stranke.⁸⁴

Korištenje zgrade

Vrlo brzo nakon dovršetka Dom je bio useljen. Već sredinom srpnja 1895. u njega se uselio Ante Starčević. Koji dan kasnije useljene su i prostorije *Hrvatske*, a stanovi na drugome katu, kavana i stan pazikuće u prizemlju tijekom rujna i listopada.⁸⁵ Nakon rascjepa Stranke prava u listopadu 1895. u zgradi će ostati Frankova frakcija, bliska Starčeviću, dok će se Folnegovićeva iseliti.⁸⁶ Kavanu u prizemlju između 1895. i 1898. zakupljivala je Hermina Rosenweth. Isprva ju je nazvala *K Starčevićevom domu*, pa *Continental*. Nakon nje, iznajmili su je Ivan i Agneza Darany i prozvali *Katarina Zrinjska*.⁸⁷ Nakon kavana, u ured u prizemlju, prikladno s obzirom na blizinu kolodvora, smjestio se ured za iseljavanje, što je naišlo na posprdne osvrte u tisku – Franka i Kumičića optuživalo se da raseljavaju Hrvatsku.⁸⁸ Za vrijeme Prvog svjetskog rata u dom se useljava Zemaljska opskrba koja pregrađuje prostore na katu, pa je za pretpostaviti da je tada izgubljeno prvotno uređenje svećanih prostorija.⁸⁹

U međuratnom periodu u ugaoni lokal, koji je tada očito već bio izdvojen od ostatka zgrade, smjestit će se Kolodvorska ljekarna (kasnije apoteka) Ive Vranića.⁹⁰ Nakon Prvog svjetskog rata prostore nekadašnje dvorane, po iseljavanju Zemaljske opskrbe, iznajmljuje Našička tvornica tanina, te naposljetku Njemački konzulat.⁹¹

Nakon smrti Ante Starčevića, Dom je naslijedio njegov nećak Mile Starčević,⁹² no zbog prezaduženosti Doma vratio ga je stranci nakon čega stan nekoliko godina

⁸⁴ RADIĆ 1910(?): 32.

⁸⁵ HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Starčevićev trg 6, GPZ br. 21985/IV-1895, Popis stanova u kući gosp. dra. Antuna Starčevića na Trgu Franje Josipa I, Starčevićev dom, Zagreb, 3. 12. 1895.

⁸⁶ Lucian. Samstätgliches. *Agramer Zeitung*, 247, 26. listopada 1895, 1–2.

⁸⁷ MATKOVIĆ 2001: 200; KRAŠEVAC 2023.

⁸⁸ NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga, Starčevićev dom, sign. R 7422, Marija Kumičić, *Moje veze sa Starčevićevim domom*, Zagreb, 30. 11. 1941, 3.

⁸⁹ KRAŠEVAC 2023.

⁹⁰ HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Starčevićev trg 6.

⁹¹ NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga, Starčevićev dom, sign. R 7422, Marija Kumičić, *Moje veze sa Starčevićevim domom*, Zagreb, 30. 11. 1941, 6.

zakupljuje činovnik obližnjega Paromlina Fröhlich. Dom se pokušalo prodati i na dražbi, pa potom darovati Matici hrvatskoj i Društvu Ćirila i Metoda, ali bez uspjeha. Rješenje je konačno pronađeno 1897. kada je osnovano dioničko društvo „Starčevićev dom“, odobreno od vlade 1901. s dioničkim kapitalom u vrijednosti od 85 000 forinti, odnosno 170 000 kruna.⁹³ U početku je i ono kuburilo s prodajom dionica i namirivanjem vjerovnika, no naposljetku se pretvorilo u izdašni izvor prihoda kojim je ravnala desetljećima spomenuta Marija Kumičić, nastanjena od 1905. u nekadašnjemu stanu Ante Starčevića.⁹⁴ Uspostavom Nezavisne Države Hrvatske dioničko društvo „Starčevićev dom“ bit će ukinuto, a njegova je imovina (nekretnine i iznos od gotovo milijun dinara koji je uštedjela Marija Kumičić) u srpnju 1941. pripojena *Zakladi Oca domovine, dra Ante Starčevića*, „iz nacionalnih razloga i u duhu novog poretka, koji ne dozvoljava obogaćivanje na račun hrvatske narodne zajednice.“⁹⁵ Marija Kumičić izbačena je iz Starčevićeva stana, a u Dom se 1941. useljava Glavni ustaški stan.⁹⁶

Nakon rata na korištenje će Starčevićev dom 1947. godine dobiti Udruženje likovnih umjetnika Hrvatske (ULUH), pa će u prostorijama doma biti smještena Zadruga likovnih umjetnosti (LIKUM), izložbeni salon i dio Akademije likovnih umjetnosti. U zgradi je na prvom katu od 1969. djelovala Galerija Karas i Studio Galerije Karas, a 1981. otvoren je i Prostor proširenih medija koji od 1985. nosi naziv Galerija proširenih medija. U domu je djelovala i agencija Putnik, kasnije Generalturist.⁹⁷

Zgrada Starčevićeva doma tijekom 1990-ih postaje predmetom prijepora zbog pitanja vlasništva nad objektom – Hrvatsko društvo likovnih umjetnosti iseljeno je iz zgrade 1991. i vraćeno u prostore Meštrovićeva doma, a Starčevićev dom zauzimaju postrojbe HOS-a i useljavaju u njegove prostore urede Hrvatske stranke prava.⁹⁸ Prijepori će uglavnom završiti 1993, nakon što je donesena odluka da se zgrada adaptira u Gradsku knjižnicu, koja je otvorena u ovoj zgradi 1995. godine.⁹⁹

⁹² Realitätenverkehr. *Agramer Zeitung*, 22, 28. siječnja 1897, 5.

⁹³ MATKOVIĆ 2001: 200–201.

⁹⁴ MATKOVIĆ 2011: 827–861.

⁹⁵ Starčevićev dom se vraća hrvatskom narodu. *Hrvatski narod*, 153, 17. srpnja 1941, 2.

⁹⁶ MATKOVIĆ 2011: 839. Opširno o oduzimanju u: Gradska knjižnica Zagreb, signatura Z347ŽIVs, Hinko Živković, *Starčevićev dom*, Zagreb, s. d, 20–26.

⁹⁷ ŠLOSEL 2018: 356. KRAŠEVAC 2023.

⁹⁸ KRAŠEVAC 2023.

⁹⁹ VEGH 2021: 86.

Izvorno prostorno rješenje zgrade

Od prve serije nacrtu za Starčevićev dom, završenih 15. lipnja 1894, sačuvani su tlocrti podruma, prvoga i drugoga kata, te projekti za pročelja i jedan presjek. Od njih se odustalo još u listopadu 1894,¹⁰⁰ no zbog prezauletosti arhitektonskog ateljea Hönigsberg i Deutsch drugi, izvedbeni nacrti, završeni su tek u prosincu. Od te druge serije nacrtu, datirane 12. prosinca 1894, sačuvani su tlocrti podruma, prizemlja i prvoga kata, te jedan presjek kroz čitavu zgradu, kao i tlocrt te presjek kroz mezanin. Ove dvije skupine nacrtu pokazuju evoluciju ideje o načinu korištenja unutrašnjih prostorija Starčevićeva doma. Uočljivo je i odstupanje od prvotnoga natječajnog programa, koji je očito morao biti sužen jer nije bilo moguće sve prostorije predviđene natječajem koncentrirati u zgradu ograničenih kapaciteta, koja je k tome zamišljena kao monumentalno ostvarenje.¹⁰¹

Razlike u prostornom ustrojstvu podruma između prvoga i drugoga rješenja manjega su karaktera – prema izvedbenome rješenju odustalo se od izvedbe podrumskih prostorija na zapadnome kraju zgrade. Njihovo korištenje nije posebno specificirano ni u jednoj od dvije sačuvane varijante nacrtu. Tlocrt prizemlja sačuvan je samo u drugoj varijanti i uglavnom se poklapa s programom natječaja – sadržavao je ogromni kavanski prostor koji je zauzimaio gotovo cijeli ulični dio zgrade, prema jugu i prema istoku. Jedna prostorija, spojena s kavanom, u istočnome krilu zgrade, bila je izdvojena od ostatka prostora i vjerojatno se mogla koristiti kao poseban lokal. U južnom krilu nalazio se (i nalazi se i danas) svečani vestibul koji je vodio prema predsoblju, hodnicima, garderobi, stubištu i dvorištu. S dvorišne strane, na sjeveru, uz istočno krilo zgrade, bio je smješten manji stan, nesumnjivo za podvornika (pazikuću).

Na prvome katu, koji je, kako se moglo vidjeti, prema prvotnome programu trebao uključivati doista (pre)brojne sadržaje i prema tlocrtu iz lipnja i prema tlocrtu iz prosinca 1894, smješteni su na kraju stan Ante Starčevića, svečana dvorana i uredništvo časopisa *Hrvatska*. Prema prvotnome rješenju, dvorana je trebala zauzimati cijelu južnu (pročeljnu) stranu zgrade. Lukovima bi se otvarala prema bočnim prostorima, koji bi vjerojatno služili kao čitaonica, dvorana za sastanke i slično. Naposljetku je prostor dvorane sužen samo na središnji dio južnoga krila. Najzapadnije smještena prostorija ostavljena je za uredništvo časopisa *Hrvatska*, koje je na kraju zauzimalo tri sobe i jedno predsoblje u Domu. Okolnost da je jedna prostorija u pročeljnome dijelu južnoga krila ostavljena za uredništvo lista

¹⁰⁰ HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Starčevićev trg 6, NRH, GPZ br. 32355/IV-1894, Hönigsberg i Deutsch GPZ-u, Zagreb, 28. 10. 1894.

¹⁰¹ Sumnje u mogućnost skućavanja svih željenih institucija i sadržaja u ovoj dvokatnici istaknute su već pri raspisivanju natječaja: Lucian. Samstägliches. *Agramer Zeitung*, 57, 10. ožujka 1894, 9.

osobito je naglašena, zbog ideoloških razloga, jer ona gleda prema zemlji koju su pravaši svojatali kao hrvatski teritorij: „Jedna soba i to ona, koja je uz klubsku dvoranu u istom pravcu, gleda prama jugu, tamo prama onoj strani, gdje su Bosna i Hercegovina.“¹⁰²

Prema tlocrtu prvoga kata iz lipnja 1894, stan Ante Starčevića trebao je biti posve odvojen od društvene dvorane, dok su prema izvedbenome projektu ti prostori naposljetku ipak povezani. Starčevićev je stan u obje verzije zadržao gotovo isto ustrojstvo – uz tri sobe na pročelju imao je i poseban dvorišni prostor, u osnovi mali stančić, za kuharicu. Središnja se soba otvarala balkonom prema Trgu Franje Josipa I, koji je sačuvan do danas.

Za drugi kat sačuvan je samo tlocrt iz lipnja 1894, što je vjerojatno rezultat okolnosti da se u izvedbenoj verziji prostorno ustrojstvo ovoga prostora nije bitno mijenjalo. Kako je već i spomenuto, drugi je kat sadržavao dva stana, oba četverosobna. Manji je zauzimao cijelu istočnu frontu zgrade i sadržavao je poseban prostor za kućnu pomoćnicu s dvorišne strane. Veći je bio okrenut prema jugu i zauzimao je sve prostorije u tom krilu zgrade, osim ugaone. Također je sadržavao posebno izdvojen dvorišni dio za kućnu pomoćnicu. Kako je to bilo uobičajeno u Zagrebu toga doba, sve su sobe bile međusobno povezane i samo u neke se moglo ući iz hodnika/predvorja.

Nakon izgradnje Starčevićev će dom doživjeti brojne pregradnje unutrašnjih prostora. Za vrijeme Prvoga svjetskog rata, dok je zgradu koristila Zemaljska opskrba, dvorana je bila pregrađena na četiri prostorije,¹⁰³ a prizemlje je također razdijeljeno u više lokala. Pročelja, o kojima će biti više riječi u nastavku teksta, nisu pretrpjela tako velike promjene, daleko manje nego li je slučaj s velikim dijelom drugih građevina ateljea Hönigsberg i Deutsch.

Stilsko rješenje zgrade Starčevićevog doma

Stil zgrade u skladu s natječajem nije bio određen, nego je samo neodređeno definirano da „Vanjsko lice osnovane zgrade imade biti prema njenoj svrsi kao dar naroda svojemu prvaku karakteristično i monumentalno. Isto tako dekoracija dvorana i što k njim pripada.“¹⁰⁴

Kako je prethodno rečeno, ni jedan od pristiglih natječajnih radova za Starčevićev dom, a ni Waidmannove projekte izrađene mimo natječaja, nije se moglo naći u arhivskim materijalima. Izvještaj žirija otkriva da su nacrti Hönigsberga i

¹⁰² Narod svomu vodji. Uredništvo u Starčeviću domu. *Hrvatska*, 161, 16. srpnja 1895, 1.

¹⁰³ NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga, Starčevićev dom, sign. R 7422, Marija Kumičić, *Moje veze sa Starčevićim domom*, Zagreb, 30. 11. 1941, 5.

¹⁰⁴ Program za izradbu nacrti za „Starčevićev dom“ povodom raspisanog natječaja. *Hrvatska*, 46, 1. ožujka 1894, 1.

Deutscha predvidjeli „pročelje i ukras nutarnjih dielovah doma u monumentalnom slogu talijanske renaissance. Tako su više-manje držana i ostala dva nacrti.“¹⁰⁵ Za pretpostaviti je, dakle, da su svi bili u neorenesansnom stilu, što ne treba čuditi s obzirom na izrazitu raširenost toga stila u stambenoj, poslovnoj i javnoj arhitekturi visokog i kasnog historicizma, odnosno zadnjih desetljeća 19. stoljeća. Renesansa je u to vrijeme smatrana razdobljem u kojemu se rodio moderni svijet, pa je stoga najčešće i korištena za zgrade što su bile simbolom toga novog svijeta, a osobito je preplavila stambenu arhitekturu.

Međutim, stilsko rješenje izvedenoga pročelja Starčevićeva doma nema uobičajene elemente visoke renesanse. Arhitekti su se inspirirali ranom fazom ovoga stila, a svemu su dodali i pojedine elemente neoromanike te visoku kupolu (vjerojatno nadahnutu kupolom Muzeja povijesti umjetnosti i Muzeja prirodne povijesti Gottfrieda Sempera i Carla von Hasenauera na bečkome Ringu). Ovakvo rješenje uklapa se potpuno u kasni historicizam kada su arhitekti, u težnji za većom kreativnošću i slikovitošću svojih ostvarenja, odstupili od postulata jedinstvenosti i čistoće stila te se okrenuli eklekticizmu. Neobičan, eklektičan stil fasade nije se, međutim, svima svidio. Kritizirao ga je odmah po dovršetku zgrade autor koji je objavljivao tekstove u *Agramer Zeitungu* pod pseudonimom „Lucian“.¹⁰⁶

Dekoracija pročelja Doma prilično je bogata, čime se također nadovezuje na tendencije kasnoga 19. stoljeća. Prizemlje, otvoreno velikim lučnim prozorskim otvorima i trima portalima, raščlanjeno je rustikom, a na istočnoj strani i bogato dekoriranim konzolama balkona. Veličina prozorskih otvora, koji su na sve tri etaže lučno zaključeni, smanjuje se prema drugome katu. Na prvome katu još uvijek su izrazito veliki, dok su na drugome osmišljeni kao manje bifore. Okvire prozora na prvome katu na oba pročelja u središnjim rizalitno istaknutim dijelovima zgrade rese monogrami S, koji naglašavaju da je ovdje riječ o nekretnici u vlasništvu Ante Starčevića. Na entablaturi središnjih dijelova obaju pročelja na vrhu zgrade stoji pozlaćeni natpis Starčevićev dom. Atika je pak ukrašena gustim nizom prislonjenih korintskih stupića. Korintski red dosljedno je primijenjen na svim dijelovima pročelja, na prvome se katu kao motiv pojavljuju iznad prozora grančice i rozetoni izvedeni u štuku, a na drugome katu stilizirane školjke.

Nakon što su Hönigsberg i Deutsch završili svoje izvedbene projekte u lipnju 1894, bilo je planirano da ih se objavi u stranačkim glasilima, zagrebačkoj *Hrvatskoj* i broskoj *Posavskoj Hrvatskoj*.¹⁰⁷ U sačuvanim primjercima ovih novina u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu ovih nacrti, međutim, više nema. Moguće je da su u međuvremenu zagubljeni i da je riječ o istovjetnim nacrtima

¹⁰⁵ Nacrti za dom dra. A. Starčevića“, *Hrvatska*, 111, 19. svibnja 1894, 3.

¹⁰⁶ Lucian. Samstägliches. *Agramer Zeitung*, 126, 1. lipnja 1895, 1–2.

¹⁰⁷ Svetčanost polaganja temeljnoga kamena. *Hrvatska*, 128, 9. lipnja 1894, 2.

koji su objavljeni u časopisu *Dom i svijet*, koji je inače s najvećim brojem ilustracija popratio izgradnju palače Starčevićeva doma.¹⁰⁸

Ovi se projekti poklapaju u gotovo svim elementima s projektima sačuvanima u Zbirci građevnih nacрта Državnoga arhiva u Zagrebu, koje su Hönigsberg i Deutsch datirali na 15. 6. 1894. godine. Jedina je veća razlika što na projektu za južno pročelje, sačuvanom u arhivu, nije naznačeno postavljanje kupole, odnosno ona je vjerojatno naknadno ucrtana olovkom. I objavljeni i arhivski projekti svjedoče kako se kupola namjeravala postaviti ne samo na južni nego i na središnji dio istočnoga krila, prema današnjemu Trgu kralja Tomislava. Da su doista dvije kupole realizirane, zgrada bi imala daleko reprezentativnije rješenje od izvedenoga i bila bi u još većoj mjeri ključan marker jugoistočnoga dijela Zelene potkove. Izvori ne spominju namjeru izvođenja druge kupole, ni zašto naposljetku nije realizirana, no s obzirom na spomenute okolnosti izvedbe zgrade Starčevićeva doma, nesumnjivo je riječ o posljedici nedostatka sredstava. Ispod kupole projektirane su, i naposljetku izvedene, na rizalitim istacima na sva četiri ugla skulpturalne grupe o kojima će još biti riječi u nastavku teksta.

U uvodnome članku *Hrvatske*, u kojemu je natječaj za projekte Starčevićeva doma objavljen, istaknuto je: „Pojedine sastojine koje se zahtievaju kod nacрта te gradjevni program predočuju nam u velikih crtah budući dom dra. A. Starčevića kao pravi narodni izražaj“, budući da će, kako je već prethodno rečeno, u palači biti istaknuto sve što treba „za unapredjenje našega kulturnog života“¹⁰⁹ Što se pri tome mislilo pri isticanju „pravog narodnog izražaja“, nije do kraja jasno, no čini se da unošenje elemenata neke vrste hrvatskoga narodnog stila u projekt nije bilo traženo od sudionika natječaja. Kasnije će se ipak javiti težnja da se na neki način dekorativnim motivima „kroatizira“, učini „hrvatskijim“, „narodnijim“, arhitektonsko rješenje zgrade Starčevićeva doma. O rješenju zgrade se, naime, raspravljalo u zagrebačkim intelektualnim krugovima, kako nam potvrđuju osvrti već spomenutoga zajedljivog kolumnista „Luciana“ iz *Agramer Zeitung*, koji nam je prenio vijest kako se stilu fasade Doma prigovaralo da je „premalo opozicijski“, što je nesumnjivo i na prvome mjestu značilo da je premalo nacionalni.¹¹⁰ Po svojoj prilici je zbog toga i donesena odluka da se plohe kupole ukrase motivima porijeklom iz tradicijskoga hrvatskog tekstila. Na taj je način zgrada učinjena hrvatskijom. Izabrana je pritom ista strategija koja je primijenjena pri restauraciji crkve sv. Marka u Zagrebu desetljeće i pol ranije, no u suzdržanijoj varijanti. Iako je riječ o pomalo naivnom postupku, on čini iznimnu rijetkost u zagrebačkoj javnoj arhitekturi toga vremena.

¹⁰⁸ *Dom i Sviet*, VII/14, 11. srpnja 1894, 258–259.

¹⁰⁹ Dom dra. Ante Starčevića. *Hrvatska*, 46, 1. ožujka 1894, 1.

¹¹⁰ Lucian. Samstägliches. *Agramer Zeitung*, 126, 1. lipnja 1895, 1–2. „Auch der Starčević-Dom ist ein Monument, welches vom kunstkritischen Standpunkte einige Angriffe vertragen würde, die Kuppel zu massig und vierschrötig, der Styl der Façade zu wenig oppositionell und so weiter“.

Dom je, naime, trebao predstavljati „simbol slobodne i ujedinjene Hrvatske, za kojom svi idemo i kojoj će Zagreb, u kom se svečanost obavlja, biti sjajna i slavna prijestolnica“,¹¹¹ jer se novac skupljao na svim prostorima gdje Hrvati žive, a i Stranka prava imala je ambicije proširiti svoju političku djelatnost i van Trojedne Kraljevine.¹¹²

Uplitanje „narodnih“ motiva u priču oko izgradnje Starčevićeva doma ne odnosi se samo na arhitekturu građevine nego i na efemerne strukture izrađene pri njezinu podizanju. Pri postavljanju kamena temeljca istaknuto je kako se jedna domaća tvrtka ponudila „da će načiniti nakit u narodnom slogu“.¹¹³ I doista, šator za uzvanike na mjestu gradilišta pri posveti temelja Ehrmann, suvlasnik tvrtke Bothe, izveo je „u narodnom slogu“.¹¹⁴ Što se pod tim podrazumijevalo nije jasno (tim više što se na fotografijama vidi uobičajeni šator), no po svoj prilici radilo se o predmetima iz tradicijskoga tekstila koji su korišteni za unutrašnjost šatora (vani nisu mogli biti korišteni zbog kiše), a koji će biti polazna točka i za oblikovanje uzorka izvedenoga na kupoli Doma. I pri uređenju doma težit će se „narodnim“ motivima, no o tome više u zasebnome poglavlju.

Skulpturalna oprema pročelja

Usto što se odustalo od izvedbi dviju kupola u odnosu na projekt Hönigsberga i Deutscha iz sredine lipnja 1894, promijenjeno je pri izvedbi i rješenje skulpturalnih grupa postavljenih u krovnoj zoni. Projektom je, naime, bilo predviđeno postavljanje četiriju kvadriga, simbola pobjede, ali na kraju su izvedene svojim porukama daleko složenije četiri alegorijske grupe.

Vjerojatno pred kraj 1894, najkasnije početkom 1895, zagrebačkom kiparu i klesaru Karlu Dragutinu Moraku povjerena je njihova izrada. Odabir Moraka ne treba čuditi. Riječ je umjetniku koji je u tom trenutku bio na određeni način specijaliziran za arhitektonsku skulpturu na zagrebačkoj umjetničkoj sceni. Radio je, među ostalima, skulpture na pročeljima i zabatima mrtvačnice na Mirogoju, Hrvatskoga učiteljskog doma, Muzeja za umjetnost i obrt, crkve svete Marije na Dolcu, hodočasničke crkve u Mariji Bistrici, na portalu zagrebačke katedrale, kao i na pojedinim privatnim palačama (Schlesingerovoj i Pristerovoj na Strossmayerovu trgu).¹¹⁵ Naručitelji su bili svjesni dotadašnjih Morakovih radova te su ga zbog toga nesumnjivo i angažirali: „Kiparski umjetnik g. Dragan Morak, čije radnje riese mnoge naše crkve, a koji je na Priesterovoj palači na Zrinjevcu

¹¹¹ Zagreb, 25. lipnja. *Hrvatska*, 141, 25. lipnja 1894, 1.

¹¹² ŠIDAK, GROSS, KARAMAN, ŠEPIĆ 1968: 147–148.

¹¹³ Dan 26. lipnja. *Hrvatska*, 140, 23. lipnja 1894, 2.

¹¹⁴ Šator na Starčevićevu zemljištu. *Hrvatska*, 144, 28. lipnja 1894, 2.

¹¹⁵ KRAŠEVAC 2007: 221–240; KRAŠEVAC 2023.

primjerice izradio one liepe kipove, modelovao je jur sve četiri kiparske skupine, što no imadu riesiti uglodne rizalite...“¹¹⁶

Glasilo Stranke prava *Hrvatska* detaljno je objasnilo ikonografski program njegovih radova, a *Dom i sviet* donio je fotografije zahvaljujući čemu ih se može posebno analizirati. Za prvu skupinu, predvođenu „Govorničtvom“, u članku u *Hrvatskoj* se tako ističe: „Polazeć sa akademičkog trga prema kolodvoru vidjet ćemo na uglu, gdje se obe fasade lome, najprije ‘Govorničtvo’. U sriedi stoji govornik zanosno pokazujuć prema domovini. Do njeg sjede dvie krasne ženske predstavljajuć alegorički ‘Ođvažnost’ koja drži kacigu te ‘Stalnost’ koja jednom rukom upire se na sidro a u drugoj drži uru-pješćanicu (Sanduhr). Uz ove liepe ženske likove stoje desno i lievo na stalku posude, iz kojih bukti plamen sa kadom. Ova skupina označuje naša sredstva, a to su govorničtvo, stalna i uztrajna borba i ođvažnost u borbi, da dopremo do mete. Sama kulturna sredstva.“¹¹⁷ Fotografija iz Doma i svieta¹¹⁸ otkriva nam da je za lik alegorije „Govorničtva“ vjerojatno odabran biskup Strossmayer, što ne bi trebalo čuditi jer su se 1893. Starčević i Strossmayer (donekle) pomirili u nastojanju da zajednički sruše Khuenov režim,¹¹⁹ iako se ne može isključiti ni mogućnost da je riječ o prikazu Cicerona.¹²⁰

Na jugoistočnome uglu zgrade nalazila se alegorička grupa predvođena „Pravom“. „U sredini stoji dostojanstveni ženski lik visoko dižuć u jednoj ruci listinu – naša historička prava; lievo od nje sjedi zdravo i valjano uredjenje države, a desno ‘Čast’ držeć u svakoj ruci po jedan lovor vienac. Na uglovih skupine nalaze se opet tronožci sa posudami, u kojih gori oganj. Ova skupina pokazuje daljnja sredstva u borbi stranke prava, a to su naše historičko i prirodno pravo, kojimi želimo polučiti zdravo uredjenje naše države te time zaslužiti najveću čast. I ovdje se iztiče kulturni momenat kao najveći, koji nam lebdi pred očima, jer kultura je danas veoma obsežan pojam; ona se ne može označiti samo književnim radom.“¹²¹

Ispod fotografije objavljene u *Domu i svietu*,¹²² alegorija zdravog i valjanog uređenja države prozvana je jednostavno „Zdravstvom“, što je potom ušlo kao pogrešan navod u literaturu, iako se, kako se moglo vidjeti, zapravo radilo o alegoriji koja se veže na pravaški državotvorni program.

¹¹⁶ Gradnja Starčevićeva doma. *Hrvatska*, 22, 26. siječnja 1895, 2–3.

¹¹⁷ ISTO.

¹¹⁸ Kipovi na Starčevićevu domu. *Dom i sviet*, VIII/16, 10. kolovoza 1895, 307 (Hrabrost, Govorničtvo, Stalnost).

¹¹⁹ GROSS 2000: 765–770.

¹²⁰ Na opaski da se možda radi o prikazu Cicerona zahvaljujem se kolegi Stanku Glaviniću.

¹²¹ Gradnja Starčevićeva doma. *Hrvatska*, 22, 26. siječnja 1895, 2–3.

¹²² Kipovi na Starčevićevu domu. *Dom i sviet*, VIII/16, 10. kolovoza 1895, 312 (Čast, Pravoslavlje, Zdravstvo)

Treća je skupina predvođena pak „Oduševljenjem“ ili „Uzhićenjem“. „Za tim sledi skupina ‘Oduševljenje’, koje nas nadahnjuje i navodi na rad. ‘Oduševljenje’ u ovoj skupini visoko diže lovor vienac uznoseć nad tim ciljem, a desno i lievo sjede i opet krasna dva ženska lika: Mir (desno) i Sjedinjenje (lievo). Mir ima slediti iza zdravoga uredjenja, isto tako Sjedinjenje. Ove ženske drže u ruci svoje atribute: jedna palmovu grančicu a druga spleten svežanj šibkah, koje po drevnoj priči dadu se pojedince lahko prelomiti, ali u svežnju ne. Desno i lievo su tronožci. I ova skupina dovodi nam pred oči eminentni kulturni značaj naših težnja i borbe. Mir, sjedinjenje i oduševljenje – ogromne su poluge u kulturnom napredku svakoga naroda.“¹²³

Četvrtu alegorijsku skupinu, koja je nesumnjivo središnja sadržajem, vodi „Domovina“. „Domovina je prikazana, kako si ju mi predstavljamo i kakvu ju mi želimo. Takva treba da bude, kad naša kulturna nastojanja urode željenim plodom. ‘Domovina’ kao krasan ženski lik stoji u sredini, držeć visoko u ruci mač, ali dolje obrnut i ovijen maslinovom grančicom. U drugoj ruci drži grb. Ova je zaodjenuta u narodno odielo, a na glavi joj crven-kapica. Lievo od nje sjedi Povjest hrvatskoga naroda, koja bilježi događaje i sve čine u našoj kulturnoj borbi, a desno sjedi sama Kultura, držeć klasje i plodine u rukama. Desno i lievo su tronošci sa posudami, u kojih gori vječni oganj.“¹²⁴ Objavljena fotografija u *Domu i svijetu* ne odaje dojam da je „Domovina“ doista bila odjevena u narodnu nošnju, a i „Povijest hrvatskog naroda“ (sadržajem preteča Meštrovićeve puno poznatije alegorijske skulpture) je u natpisu ispod ilustracije jednostavno nazvana samo „Poviješću“.¹²⁵

Ove su skulpturalne grupe doista utjelovljavale glavne elemente Starčevićeva političkog djelovanja: željenu nezavisnost, „slobodu“ Hrvatske zasnovanu na historijskim pravima, jedinstvo hrvatskih zemalja temeljeno na etničkome pravu, kulturne temelje, ustrajnost, hrabrost i časnost u borbi. Sve ove skulpture, kao i inače Morakove radove, karakterizira klasicizirajući stilski pristup. Figure su obučene u antikizirajuću odjeću, okrunjene su lovorovim vijencima i ukosnicama. Središnji likovi najčešće stoje u kontrapostu i pomalo teatralno gestikuliraju alegoričnim alatom koji drže u rukama, savršeno su proporcionirani i prikazani sa suzdržanim emocijama na licima. Posude za oganj koje stoje uza njih kao da već navješćuju secesijsku stilizaciju i srodni su onima koji će za koju godinu osvanuti oko kupole obližnjega Umjetničkoga paviljona. Sve su kompozicije uravnotežene, piramidalne i izvorno su izdaleka nesumnjivo izgledale kao trokutasti zabati na

¹²³ Gradnja Starčevićeva doma. *Hrvatska*, 22, 26. siječnja 1895, 2–3. Ilustracija u: Kipovi na Starčevićevu domu. *Dom i svijet*, VIII/16, 10. kolovoza 1895, 313. (Mir, Uzhićenje, Jedinstvo).

¹²⁴ Gradnja Starčevićeva doma. *Hrvatska*, 22, 26. siječnja 1895, 2–3.

¹²⁵ Kipovi na Starčevićevu domu. *Dom i svijet*, VIII/16, 10. kolovoza 1895, 306. (Domovina, Kultura, Povijest).

vrhovima rizalito istaknutih uglova pročelja. Nažalost, od njih su ostali sačuvani samo „na stalku posude, iz kojih bukti plamen.“¹²⁶

U isto vrijeme kada je Morak radio alegorijske skupine, izveden je i veliki Genij „Prosvjete“ ili „Slobode“, postavljen na vrh kupole Doma.¹²⁷ Nažalost, ni arhivski izvori ni stranačko glasilo *Hrvatska* ne spominju gdje je izrađen ni tko ga je izveo. Po svoj je prilici, međutim, izrađen u Beču ili nekoj od austrijskih radionica, a Jelena Uskoković upozorila je na njegovu sličnost sa skulpturama na kupoli Muzeja povijesti umjetnosti u Beču, koje je radio kipar Johannes Benko.¹²⁸

Ogromne skulpturalne grupe u krovnoj zoni, sudeći po karikaturama objavljivanim u zagrebačkim humorističkim časopisima, poput *Vrača pogodača*, po dovršetku zgrade naišle su na posprdne osvrte. Prikazivali su ih kao skupine žaba koje se veru na pročelje, isticala se njihova pretjeranost i napadnost. Uklonjene su možda kao žrtva modernizacije, možda zbog trošnosti. Bilo kako bilo, gubi im se svaki trag.

Na sličan je način s podsmijehom komentirana i lanterna na vrhu pročelja, koju je „Lucian“, valjda zbog njezina oblika, nazvao „Diogenesovom“ lanternom,¹²⁹ povlačeći zajedljivo paralele između asketskoga načina života Ante Starčevića i spomenutog antičkog filozofa – s tim da će umjesto u buretu Starčević naposljetku završiti u trosobnome stanu okrunjenom buretastom lanternom. I sam genij „Prosvjete“, odnosno „Slobode“ ismijavan je u *Agramer Zeitungu*. „Lucian“ je zajedljivo primijetio da on možda i obitava na planinama, no nikako ne na listovima klerikalne *Hrvatske*.¹³⁰

Oprema unutrašnjosti građevine

O izvornoj opremi Starčevićeva doma može se naći dosta informacija, no samo u slučaju središnjih prostora prvoga kata, koji su bili najreprezentativnije opremljeni. Najbolje je dokumentirana središnja društvena dvorana u južnome krilu, koju je odmah po dovršetku, sredinom srpnja 1895, snimio fotograf Dragan Inchiostri kako bi se mogao prikazati njezin izgled u tadašnjim zagrebačkim ilustriranim časopisima i kalendarima.¹³¹

¹²⁶ Gradnja Starčevićeva doma. *Hrvatska*, 22, 26. siječnja 1895, 2–3.

¹²⁷ ISTO.

¹²⁸ USKOKOVIĆ 2000: 589.

¹²⁹ Lucian. Samstätliches. *Agramer Zeitung*, 63, 16. ožujka 1895, 1–2.

¹³⁰ Lucian. Samstätliches. *Agramer Zeitung*, 136, 15. lipnja 1895, 1–2.

¹³¹ Fotografsko snimanje klubske dvorane. *Hrvatska*, 161, 16. srpnja 1895, 1. Da je Inchiostri izradio fotografije govori se i u članku: Slike g. Biankinia i klubske dvorane Starčevićeva doma. *Hrvatska*, 167, 23. srpnja 1895, 2. Osim u *Domu i svietu*, što je već istaknuto, fotografije su objavljene i u kalendaru *Bog i Hrvati: Starčevićev dom. Bog i Hrvati. Ilustrovani hrvatski narodni kalendar sa poslovnim i zabavnim prilogom sa odjelom za Muhamedance, sajmovnikom i šematizmom za godinu 1896*, III, Zagreb, 1895, 98–99. O Inchiostriju više u VULEŠEVIĆ 1998.

Kako se jasno može vidjeti iz presjeka, prema seriji projekata za Starčevićev dom iz lipnja 1894, Hönigsberg i Deutsch izvorno su planirali ovu prostoriju izvesti u stilu srodnom stilu pročelja. Središnja bi dvorana bila otvorena prema susjednim dvjema prostorijama trima neorenesansnim dekoriranim lukovima. Zbog nemogućnosti realizacije visoke dvorane, od toga se koncepta naposljetku odustalo i odlučilo se, sukladno sklonosti bogatoj dekoraciji u tome desetljeću, urediti je u doista iznimno reprezentativnom rokoko slogu. Kako je istaknuo Ante Tresić Pavičić: „Ova dvorana nije mogla biti slikana u nijednom klasičnom stilu, kao što bi joj po osbiljnoj svrsi odlučilo, jer bi tada morala biti mnogo viša, a po tome bi i trošak gradnje kuće morao biti skoro dvostruki. Slikana je za to u najmodernijemu barok – stilu, koji se mnogo približava francezkomu rokokou.“¹³²

Dvadeset metara duga dvorana bila je bogato ukrašena iluzionističkim slikama te, dijelom, štukom na zidovima i stropu. Na izradi skulpture iznad ulaza koji je povezivao dvoranu sa Starčevićem stanom, a koja prikazuje genija-anđela, angažiran je tada nesumnjivo najaktivniji hrvatski skulptor Ivan Rendić.¹³³ Čini se da je odluku o angažiranju Rendića Frank donio samostalno, kao što je, na preporuku ovoga skulptora, njezino oslikavanje povjerio, za 1 300 forinti, Napoleonu Cozziju (Trst, 1867 – Monza, 1916),¹³⁴ slikaru iz Trsta, glavne austrougarske luke u kojoj je Rendić u to vrijeme živio i radio. Sudeći prema objavljenim fotografijama dvorane, radilo se očito o talentiranom umjetniku koji je na vješt način oslikao prostor dvorane ikonografski ga koncipirajući prema Frankovim preporukama.

Prema opisu Ante Tresića Pavičića doznajemo da je srednji eliptični dio stropa dvorane bio obojen u plavo, što je iluzionistički trebalo prikazati otvaranje prema nebesima na kojima lebdi božica „Sloboda“ koja je rastrgala lance što su joj sapinjali ruke „pa se vinula svježja, vesela lica u nebesa a za njom leprši svileni rumeni plašt po zraku, ter jednim skutom pada na skup živo slikanih ruža. Krasno njoj je naslikan oko grudiju žuti svileni ihton.“ Nad „Slobodom“ letio je mali anđelak noseći jedan kraj bijelog vela, dok drugi drži djetić „koji se mota krilcima izpod njenih nogu. S druge strane doleće jedan anđelak noseći božici Slobodi hrpu ružica u njezarcu. Desno od nje lete tri amorića donošajući cvieće i palmove grane, a još iz daljega dolieću druga dva. Ciela je ova elipsa prevučena, gdje je prostor prazan, krasnim sivim, kao razplnutim oblačjem, koje je gušće prama njezinim ognjištima. Na donjoj strani upravo izpod nogu Slobode, sjedi na kornišu elipse jedan mladić, koji pušta iz gajbe golubice, a one odleću slobodne

¹³² TRESIĆ PAVIČIĆ 1895: 2.

¹³³ ISTO: „Ukrašena je jednim djelom našega Rendića, koji pokazuje da je majstor, ne samo kada treba uklesati u mramor, ili saliti u tuč velike ideje, nego i kada hoće da izrazi najveću djetinsku angeosku nježnoću. Ovo djelo Ivana Rendića, koliko se uspjelo ustanoviti, nije evidentirano u monografiji Duška Kečkemeteta. KEČKEMET 1969. Spominje se u članku KRAŠEVAC 2023.

¹³⁴ https://it.wikipedia.org/wiki/Napoleone_Cozzi, gledano 10. 5. 2023.

i vesele u nebesa. Drugi simbol slobode na istom prostoru. Tko ovoga mladića gleda sa strane, čini mu se da skoro leži na kornišu tako da je okrenuo noge prama gledaocu; a ako ga gledaš s druge strane, opet kao da je okrenuo noge i čitavo tielo prama tebi.“ (...) „To je optična iluzija plafon-slikarije, i najbolji dokaz da se umjetnik dobro razumije u njezinu tehniku, ma da i nije izučio bog zna kakovih akademija.“ Vijenac (korniš) je bio iluzionistički slikan, zlatom uokviren, a sve je bilo „posijano“ živo slikanim cvijećem.

Na desnome polju stropa bila je pak prikazana krilata žena, a kraj nje dječak što drži žeravicu dok je jedan amor kiti lovorom. Radilo se o alegoriji „Ustrajnosti“, koja se, kako se moglo vidjeti iz ranijega dijela teksta, pojavljuje kao motiv i na skulpturalnim grupama na krovu. Ustrajnost pokazuje „kako moramo biti uztrajni u radu i u patnjah za domovinu“.

Treći je figurativni motiv prikazivao alegoriju „Jedinstva“, koja je simbolizirala put do slobode putem ujedinjenja. Tresić Pavičić smatrao je ovo djelo najlošijim jer su joj grudi naslikane previše bujne, „a lice gojno“. Oko „Jedinstva“ bili su prikazani amorići kako nose velove, ruže, a jedan i šipak – znak sloge i jedinstva „da budemo svi složni u radu za domovinu, kao što su sjedinjena zrna u šipku“. Jedan od tih velova naslikan je kako pada „niz duvar kod vratiju“ koja su vodila u Starčevićev stan. „Taj veo prihvaća amor u basreljevu, omotavši ga oko lieve ručice. Tu počimlje Rendićevo djelo, što daje pravu umjetničku vrijednost dvorani. Ne znaš gdje počimlje basreljev, a gdje prestaje slikarija.“¹³⁵

Doista, jedinstvo slikarstva, skulpture i arhitekture kojemu su tako težili i barok i rokoko primjereno je postignuto u ovome djelu. Tehnički je riječ o iznimno kvalitetnom ostvarenju, iako je za žaliti da rad ipak nije povjeren nekom od hrvatskih majstora, tim više što je u isto vrijeme (kako je uostalom *Hrvatska* izvještavala) u Zagrebu formirana mala umjetnička slikarska kolonija na čelu s Vlahom Bukovcem. Vjerojatno su se Rendić i Frank vodili time što je Cozzi bio specijaliziran za slične „dekorativne“ zadatke, kako pokazuje i okolnost da je gotovo u isto vrijeme (1892 – 1893) bio angažiran na izradi oslika zgrade Općinskoga kazališta u Splitu.¹³⁶

Fotografije preostalih prostora prvoga kata i ostatka unutrašnjosti Starčevićeva doma nisu se mogle pronaći. Nešto podataka sačuvano je tek o opremi stana Ante Starčevića na prvome katu. Kako je već istaknuto, namještaj su izveli Bothe & Ehrmann, pa se nesumnjivo radilo o reprezentativnim interijerima. Stan je uredila Marija Kumičić.¹³⁷ Prema svjedočenju Ante Tresića Pavičića, sve tri sobe koje su stavljene na raspolaganju Starčeviću (spavaonica, blagovaonica i primaća soba s balkonom) bile su „krasno uređjene, što darovima, koji su za današnji dan

¹³⁵ TRESIĆ PAVIČIĆ 1895: 2.

¹³⁶ KEČKEMET 1995: 823.

¹³⁷ Narod svomu vodji. Starčevićev dom. *Hrvatska*, 160, 15. srpnja 1895, 1.

stigli iz svih krajeva domovine, što pokućtvom kupljenim narodnim novcem“.¹³⁸ Istaknuto je i da je veći dio namještaja od hrastovine, a da su tkanine „narodne tvorevine“: „To je sve novo, ukusno, oku prijatno. Stolovi, ormari i ostaje od hrastovine, a zastori, ćilimi i prekrivke na divanah narodne su tvorevine.“¹³⁹ Danas ništa više od izvornoga namještaja nije sačuvano u ovim prostorima, osim jedne masivne neorenesansne kaljeve peći, postavljene u središnjoj prostoriji nekadašnjega Starčevićeva stana. U njoj vise i dva iznimno reprezentativna secesijska lusteri, koja je vjerojatno kasnije namjestila Marija Kumičić.

U ostalim prostorima unutrašnjosti Doma malo je izvorne dekoracije sačuvano. Iznimka je reprezentativni neorenesansni vestibul te donekle stubište s očuvanim izvornim ogradama i dijelom očuvanim popločenjem od keramičnih pločica slaganih u dekorativne uzorke, a koje su vjerojatno nabavljene u tvornici Zagorka u Bedekovčini. Ostale su prostorije velikim dijelom pregrađene.

Hinko Živković navodi da su u čitaonici Starčevićeva doma visjeli između prozora portreti Ante Starčevića, Davida Starčevića i Josipa Gržanića koje je naslikao zagrebački slikar Konrad Filip, od kojih je ostao sačuvan samo prvi (u Hrvatskom povijesnom muzeju), dok su preostala dva izgubljena nakon što su se godinama nalazila u vili g. Batinića u Crikvenici koja je postala nakon Drugoga svjetskog rata vlasništvo JAZU. Uz portret, prema Živkoviću, Hrvatski povijesni muzej čuva i pisali stol, stolicu i portretnu bistu Ante Starčevića od kipara Ivana Rendića, koja je umanjena verzija biste sa spomenika u Šestinama.¹⁴⁰

Kasniji radovi na Starčevićevu domu

Zgrada Starčevićeva doma više je puta pregrađena u svojoj, sada već 130-godišnjoj, povijesti. U međuratnome razdoblju najprije je 1921. dograđeno dvorišno krilo, „poslovnička zgrada“, kako se navodi u izvorima, nesumnjivo da bi se povećao prostor namijenjen iznajmljivanju. Projekti za tu dogradnju nisu sačuvani, pa je nepoznato tko ju je projektirao.¹⁴¹ Veće su intervencije potom tijekom 1930-ih izvedene na ugaonome lokalnu, u to vrijeme u zakupu ljekarnika Ive Vranića, koji je 1937. najprije dodao neonski natpis iznad ulaza (Kolodvorska apoteka/ljekarna),¹⁴²

¹³⁸ TRESIĆ PAVIČIĆ 1895: 1.

¹³⁹ Narod svomu vodji. Starčevićev dom. *Hrvatska*, 160, 15. srpnja 1895, 1.

¹⁴⁰ Gradska knjižnica Zagreb, signatura Z347ŽIVs, Hinko Živković, *Starčevićev dom*, Zagreb, Zagreb, s. d, 27.

¹⁴¹ HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Starčevićev trg 6, GPZ, Građevna dozvola br. 21812/XII.A. 1921, Zagreb, 18. 6. 1921; GPZ, Stambena dozvola br. 35623/XII.A. 1921, Zagreb, 5. 8. 1921.

¹⁴² HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Starčevićev trg 6, GPZ, Građevna dozvola br. 42488, 1937, Gradski gradjevni XVI. odsjek u Zagrebu, Zagreb, 11. 9. 1937.

a potom 1938. umjesto postojeće drvene stolarije izveo metalnu prema projektu ovlaštenog graditelja Erwina Weissa.¹⁴³ Natpis *Apoteka*, sudeći po fotografijama nastalima nakon Drugoga svjetskog rata, ostao je desetljećima stajati na ugaonome ulazu u zgradu. Nije se moglo ustanoviti kada je uklonjen.

Kada su uklonjene Morakove skulpture iz krovne zone također nije do kraja jasno. Na fotografijama i razglednicama iz 1920-ih i dijela 1930-ih još uvijek se jasno vide, no moguće je da su maknute uoči Drugoga svjetskog rata.¹⁴⁴ U međuratnome periodu krovna je zona, kako se doznaje iz sjećanja Marije Kumičić, popravljana u tri navrata. Prvi put (nažalost nije definirano kada) radovi su prepušteni poduzetnicima Franzu i Munderu uz trošak od 96 000 dinara. Kako je riječ o klesarima, moguće je da su tada s krova uklonjene Morakove kompozicije. U drugom, također nedatiranom navratu, poslovi su bili prepušteni limarskom majstoru Gjuri Heineltu i pokrivaču Gustavu Hetlingeru, a nakon što je tijekom jake zime 1940. ponovno stradalo, krovište je pokriveno eternitom. Izvori ni za jedan od tih popravaka ne navode da su uklanjane skulpture.¹⁴⁵

Nakon Drugoga svjetskog rata, nakon što je Starčevićev dom prepušten ULUH-u, izveden je niz manjih i većih zahvata. Od radova iz toga vremena, koji su dokumentirani u Državnome arhivu u Zagrebu, ističe se zahvat iz kasnih 1950-ih kada je LIKUM zatražio postavljanje velikoga neonskog natpisa i loga tvrtke „Prvomajska“. Radilo se o (dijelom još uvijek postojećoj) iznimno uglednoj tvornici alatnih strojeva.¹⁴⁶ Prvu molbu LIKUM je poslao krajem srpnja 1957, no Sekretarijat za komunalne i stambene poslove Narodnog odbora Općine Donji grad odbio ju je uz obrazloženje da nije u razmjeru sa zgradom: „Veličina natpisa u grubom je neskladu s arhitektonskim mjerilom zgrade. Zaštitni znak skriva njenu arhitektonsku dominantu: kupolu sa figurom. Takav natpis sveo bi ovu istaknutu malu palaču na prostog nosača reklame. Njegovo neslaganje sa sadržajem zgrade i suviše bi bilo naglašeno.“ Nadalje, ta je institucija smatrala da se neonskim reklamama trebaju prvo popuniti ulice i trgovci u centru Zagreba, tadašnji Trg Republike, Ilica i Jurišićeva, a tek onda preostale gradske prostore.¹⁴⁷ LIKUM se, međutim, odmah žalio na rješenje smatrajući da reklama nije u nesrazmjeru s

¹⁴³ HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Starčevićev trg 6, GPZ br. 174264, Ivo Vranić, GPZ-u, XVI. Gradjevnom odsjeku, Zagreb, 12. 9. 1938; Dioničko društvo Starčevićev dom Ivi Vraniću, Zagreb, 15. 10. 1938; GPZ, Građevna dozvola br. 174264, XVI-1938, Zagreb, 20. 10. 1938.

¹⁴⁴ O tome da su uklonjene u međuratnom razdoblju više u: KRAŠEVAC 2007: 226.

¹⁴⁵ NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga, Starčevićev dom, sign. R 7422, Marija Kumičić, *Moje veze sa Starčevićevim domom*, Zagreb, 30. 11. 1941, 6, 8.

¹⁴⁶ MILČIĆ 2017.

¹⁴⁷ HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Starčevićev trg 6, NRH, Grad Zagreb, Narodni odbor Općine Donji grad, Sekretarijat za komunalne i stambene poslove, br. 18811-III-2-1957, Zagreb, 10. 9. 1957.

arhitektonskim rješenjem zgrade, te je istaknuo da će doprinijeti noćnim vizurama ovoga dijela grada. Nadalje je naglasio da „Prvomajska“ nije našla odgovarajući prostor na Trgu bana Jelačića, a i od predsjednika Narodnog odbora Zagreba, Većeslava Holjevca, dobila je sugestiju „da postavi svoj neonski natpis na trgu ispred kolodvora, kako bi se i taj prostor upotrebio za reklamne svrhe, obzirom na veliku frekvenciju gradjana i putnika.“ Također je navedeno da je konzultiran kipar Antun Augustinčić koji je odobrio rješenje, te da je važno postaviti taj natpis s obzirom na značaj „Prvomajske“ kao „naše reprezentativne industrije“.¹⁴⁸

LIKUM će na kraju postići željeno. Odluku Sekretarijata za komunalne i stambene poslove Narodnog odbora Općine Donji grad poništio je Sekretarijat za komunalne poslove Narodnog odbora Grada Zagreba zbog formalnih razloga jer je LIKUM, a ne „Prvomajska“ pogrešno istaknut kao investitor, te je sve vraćeno na ponovno odlučivanje.¹⁴⁹ U ožujku 1958. LIKUM je stoga ponovno zatražio odobrenje za postavljanje reklame.¹⁵⁰ Dokumentacija o odobrenju ove molbe nije sačuvana, no zasigurno je na kraju odobrena, budući da se natpis i logo „Prvomajske“ jasno vide na fotografijama iz prve polovine 1960-ih godina.¹⁵¹ Tko je autor rješenja natpisa i loga nije do kraja jasno. U ime LIKUM-a dokumente potpisuje slikar Albert Kinert, no on se ne spominje kao autor rješenja. Moguće je da je rješenje osmislio osoblje poduzeća „Elektrik“ (potpisan je inženjer Pečak?) koje ga je izvodilo. Iako se doista radilo o velikom natpisu modernističkoga tipografskog rješenja, ne može se reći da je njime narušeno rješenje zgrade. Postavljanjem natpisa Starčević dom dobio zanimljiv kasnomodernistički sloj, koji je kasnije uklonjen. Natpis je stajao na zgradi okvirno do sredine 1980-ih, nakon čega se više ne vidi na fotografijama. Uz njega, na pročelju istočnoga krila zgrade bit će dodan i logo LIKUM-a, koji je također u nepoznatom trenutku uklonjen s pročelja, kao i natpis s imenom tvrtke „Putnik“, kojega će kasnije zamijeniti natpis s imenom tvrtke „Generalturist“.

Po prepuštanju zgrade na korištenje Gradskoj knjižnici u rujnu 1993. arhitektonski biro Centar 51 d.d. iz Zagreba, Preobraženska 2, odnosno arhitekti Jasminka Hrabač i Božidar Štern, izradio je projekt adaptacije njezinih unutrašnjih prostorija. Pri radovima koji su uslijedili uklonjeni su pojedini pregradni zidovi,

¹⁴⁸ HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Starčević trg 6, NRH, Grad LIKUM Sekretarijatu za gradjevinarstvo i urbanizam NO Grada Zagreba putem Sekretarijata za komunalne i stambene poslove NO Općine Donji Grad, br. 18811/57, Zagreb, 14. 9. 1957.

¹⁴⁹ HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Starčević trg 6, NRH, Grad Zagreb, Narodni odbor Grada Zagreba, Sekretarijat za komunalne poslove, br. 4233-VII-5-1957, Zagreb, 30. 10. 1957, Rješenje.

¹⁵⁰ HR-DAZG-1122, Zbirka građevne dokumentacije, Starčević trg 6, NRH, LIKUM Sekretarijatu za gradjevinarstvo i urbanizam GNO-a, Reviziona komisija, br. III-134-TT/DA, Zagreb, 10. 3. 1958, Molba za odobrenje neonske reklame.

¹⁵¹ BUTORAC 1965.

otvoreni otvori u glavnim zidovima, te izvedeni novi pregradni zidovi. Stropne konstrukcije također su djelomično ojačane čeličnim i armiranobetonskim gredama zbog potrebe povećanja nosivosti konstrukcije radi težine knjiga. Izvedeno je dizalo i novo jednokrako stubište, a potkrovlje, u kojemu su se do tada nalazili slikarski ateljei, preuređeno je za potrebe administracije.¹⁵² Tom je prilikom, prema projektu arhitekta Božidara Šterna, izvedena i oprema prizemnoga prostora za potrebe knjižnice. Dio projekata za uređenje potpisuju i arhitekti A. Klarin, Z. Taušan i Ž. Dvojković.

Adaptacija prostorija izvedena je 1994 – 1995. godine. Prema dokumentaciji s kojom raspolaže Gradska knjižnica, već 14. listopada 1994. u Starčevićev se dom uselila ova institucija. Gradilište je službeno bilo otvoreno 1994, a već 13. listopada 1995. otvorena je preuređena zgrada knjižnice.¹⁵³ Pri opremanju je zadržana sva iskoristiva stara oprema knjižnice iz zgrade na Rooseveltovom trgu 4/I koja je predana Hrvatskom novinarskom društvu, a nova je oprema nabavljena samo u podrumu.¹⁵⁴ Stara oprema, međutim, nije mogla biti iskorištena za prostore za rad s korisnicima, te je izvedena nova. Upravo u vrijeme ove adaptacije, u svibnju 1995, zgrada je bila preventivno zaštićena, što je zapriječilo veće intervencije u postojeću strukturu.¹⁵⁵

Tijekom 2002. izrađen je projekt za opremu Zavičajne zbirke AG-studija iz Zagreba (arhitekti Gordana Mirković i Andrea Salopek),¹⁵⁶ a potom je u svibnju 2005. uprava Gradske knjižnice donijela odluku o djelomičnoj reorganizaciji prostora i zamjeni dijelova opreme u prizemlju, čitaonicama, glazbenom odjelu i kupoli. Projekt za adaptaciju posudbenog odjela i dodavanje stubišta te projekt za opremu izradio je M. K. M. inženjering iz Zagreba (projektanti Dubravka Jeličić-Veić i Anselmo Tomljenović u suradnji s Robertom Vratarićem).¹⁵⁷

Uz unutrašnjost, nakon što je zgrada adaptirana za potrebe Gradske knjižnice dijelom je uređena i vanjština. Tako je neposredno nakon adaptacije u kolovozu 1996. s lanterne kupole uklonjen izvorni genij „Prosvjete“, izrađena je replika u Ljevaonici umjetnina „Ujević“, koja je u listopadu te godine postavljena na

¹⁵² Arhiv Gradske knjižnice Knjižnica Grada Zagreba, Starčevićev trg 6, elaborat „Smještaj Gradske knjižnice u zgradi na Starčevićevom trgu 6, Arhitektonski biro Centar 51.

¹⁵³ VEGH 2021: 86.

¹⁵⁴ Arhiv Gradske knjižnice Knjižnica Grada Zagreba, Starčevićev trg 6, dosje „Gradska knjižnica, opremanje, Zagreb, siječanj 1995.“

¹⁵⁵ Arhiv Gradske knjižnice Knjižnica Grada Zagreba, Starčevićev trg 6, Rješenje RH, Grad Zagreb, Gradski zavod za zaštitu i obnovu spomenika kulture i prirode, klasa UP/I-612-08/95-01/05, urbroj: 251-16-95-01, Zagreb, 25. 5. 1995.

¹⁵⁶ Arhiv Gradske knjižnice Knjižnica Grada Zagreba, Starčevićev trg 6, Knjižice Grada Zagreba, Zavičajna zbirka, dispozicija i opis opreme.

¹⁵⁷ Arhiv Gradske knjižnice Knjižnica Grada Zagreba, Starčevićev trg 6, Knjižnice Grada Zagreba, dok. br. 212, Zagreb, 9. 5. 2005.

vrh Doma.¹⁵⁸ Izvorna verzija skulpture prenesena je u Muzej za umjetnost i obrt. Činila je jedan od glavnih izložaka velike izložbe *Historicism u Hrvatskoj*, o čemu svjedoče i naslovnice njezina kataloga.¹⁵⁹

Konačno, u sklopu ojačavanja nacionalnoga diskursa spomeničkom plastikom, na pročelju Doma namješten je 1999. inicijativom Društva Braće hrvatskog zmaja, a zahvaljujući donaciji Milana Balenovića, brončani spomenik Ante Starčevića autora Josipa Poljana.¹⁶⁰ Tom je prilikom zazidan središnji prozor nekadašnjeg lokala u prizemlju, danas prostora Gradske knjižnice, i pretvoren u nišu koja je k tome, u neohistoricističkoj maniri raščlanjena fugama. To je ujedno i zadnja veća intervencija u oblikovnom rješenju pročelja.

Zaključne riječi

Starčevićev dom u Zagrebu ključan je primjer kasnoga historicizma u Zagrebu. Specifičnim stilskim rješenjem koje čini kombinaciju elemenata neorenesanse i neoromanike te slobodno interpretiranoga hrvatskog narodnog stila, odraz je eklekticizma arhitekture toga razdoblja. Raskošno riješenom, tek dijelom očuvanom krovnom zonom, plastičnošću pročelja i bogatim ukrasima, odraz je pak estetskog pristupa kasnoga historicizma, sklonoga obilnoj dekoraciji i raščlanjivanju svih vidljivih elemenata pročelja.

Istodobno je riječ o jednom od najboljih ostvarenja najvažnijega arhitektonskog ateljea Zagreba kraja 19. stoljeća – Hönigsberg i Deutsch. Prostorno ustrojstvo unutrašnjosti pokazuje vještinu ovih arhitekata da u relativno mali prostor uključe cijeli niz sadržaja: Starčevićev stan, redakciju novina, društvenu dvoranu, gostionicu, privatne stanove i niz drugih manjih sadržaja.

Smještajem na uglu dvaju reprezentativnih trgova Zelene potkove, ključnoga prostora historicističkog Zagreba, nasuprot zgradi glavnoga željezničkog kolodvora preko kojega brojni putnici dolaze u grad, te u neposrednoj blizini jednoga od najvažnijih hotela središta Zagreba, Hotela Esplanade, zgrada Starčevićeva doma zauzima istaknuto mjesto u vizurama grada i prvom susretanju s njegovom povijesnom jezgrom. Konačno, njezina povijest tijekom 20. stoljeća pokazatelj je turbulentnih okolnosti što su zadesile Zagreb i Hrvatsku, koje su naposljetku dovele do brojnih promjena na pročeljima i u unutrašnjosti Doma, zbog čega, nažalost, zgrada nije sačuvala izvornu reprezentativnu skulpturalnu opremu, oslik i namještaj.

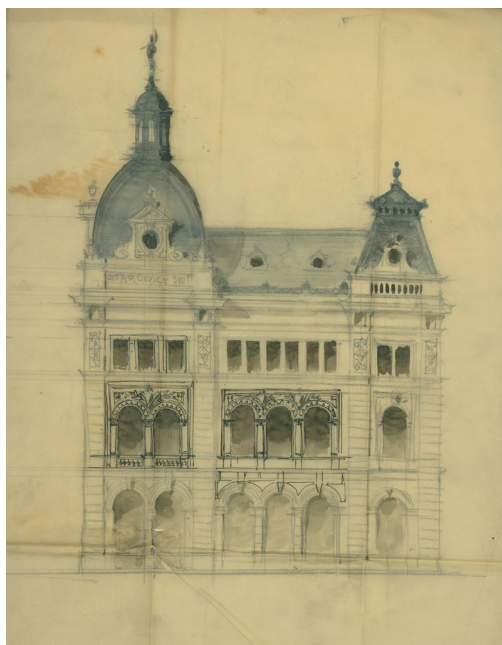
¹⁵⁸ „Vraćen „Genij Prosvjete““, *Večernji list*, XL/11890, 17. 10. 1996, 13. U članku se navodi da je autor skulpture „Josip Morak“.

¹⁵⁹ KRAŠEVAC 2023.

¹⁶⁰ KLIČINOVIĆ, ALUJEVIĆ, DER-HAZARJAN VUKIĆ, FARBER BOGDAN 2007: 225; KRAŠEVAC 2023.

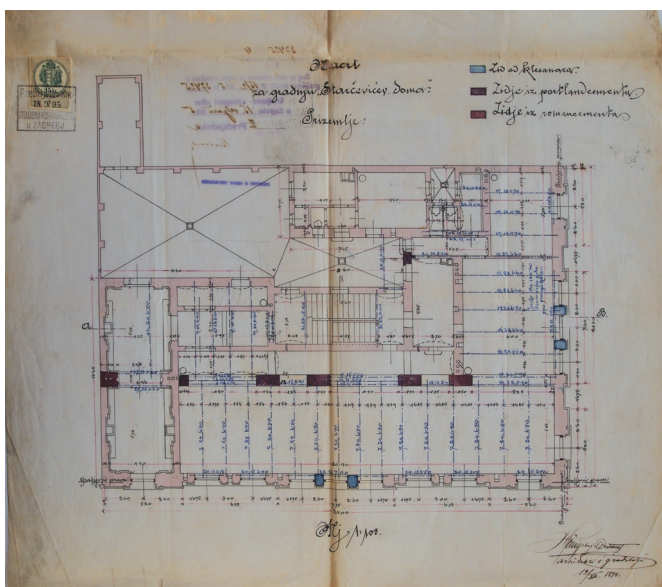
1. Hönigsberg i Deutsch, Projekt za pročelje Starčevićevog doba, prva varijanta, 1894.; MKRH, Planoteka, Ostavština Hönigsberg i Deutsch

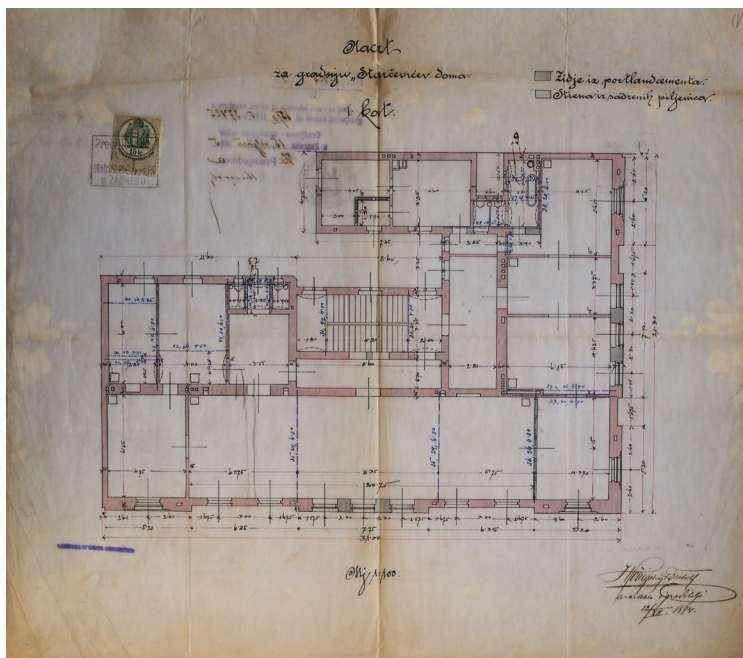
2. Hönigsberg i Deutsch, Projekt za pročelje Starčevićevog doba, prva varijanta, 1894.; MKRH, Planoteka, Ostavština Hönigsberg i Deutsch

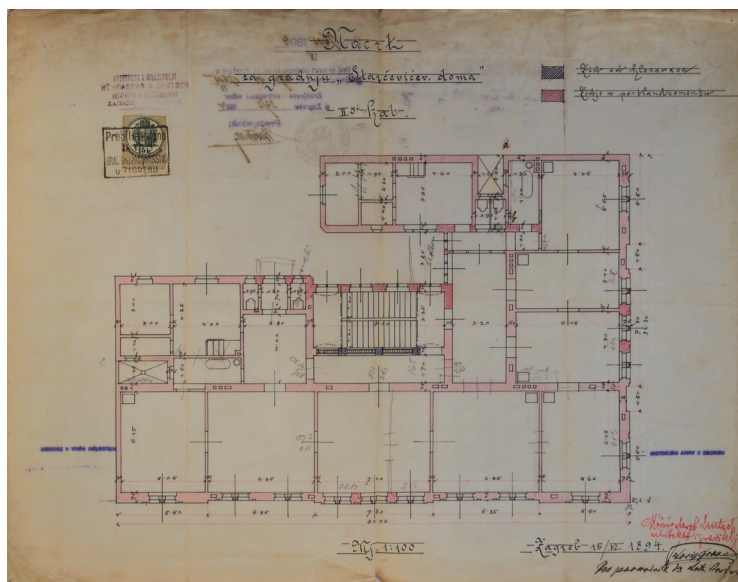
3. Hönigsberg & Deutsch, Projekt Starčevićevog doma, položajni nacrt, 15. 6. 1894.; HR-DAZG-1122, Zbirka građevinske dokumentacije, Trg Ante Starčevića 6

4. Hönigsberg & Deutsch, Tlocrt prizemlja Starčevićevog doma, druga, izvedena verzija, 12. 12. 1894.; HR-DAZG-1122, Zbirka građevinske dokumentacije, Trg Ante Starčevića 6

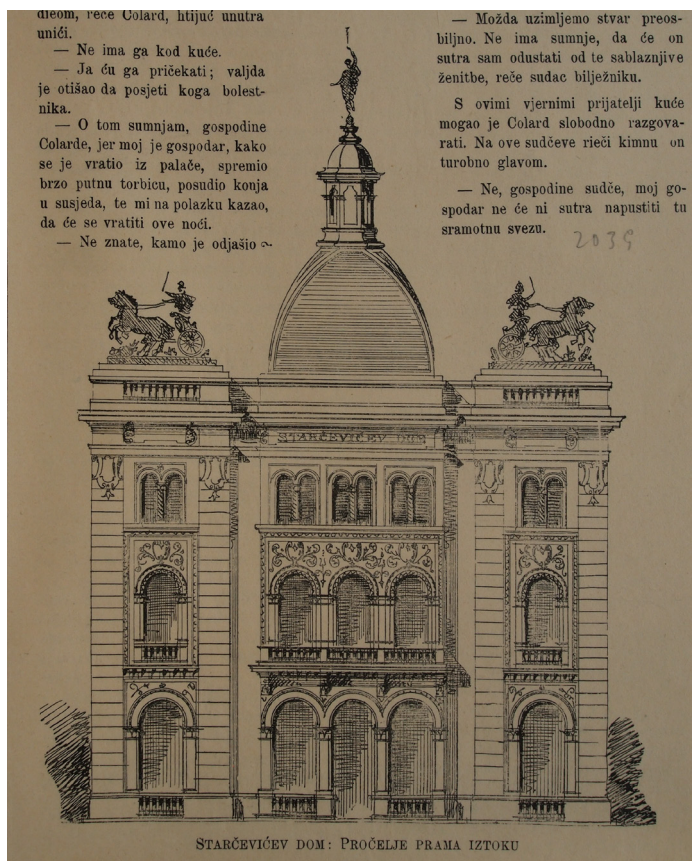
5. Hönigsberg & Deutsch, Tlocrt prvoga kata Starčevićevog doma, druga, izvedena verzija, 12. 12. 1894.; HR-DAZG-1122, Zbirka građevinske dokumentacije, Trg Ante Starčevića 6

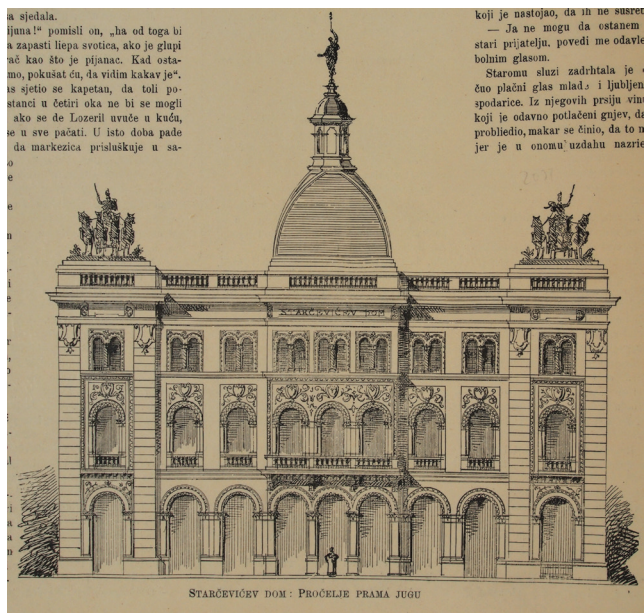
6. Hönigsberg & Deutsch, Tlocrt drugoga kata Starčevićevog doma, prva verzija, 15. 6. 1894.; HR-DAZG-1122, Zbirka građevinske dokumentacije, Trg Ante Starčevića 6

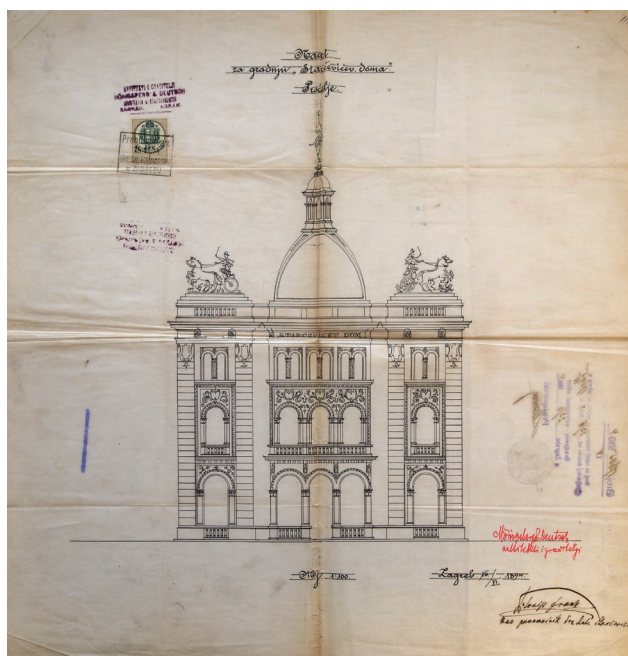
7. Ploča s imenima projektanata Starčevićevog doma, postavljena na ulazu na stubište; fot. D. Damjanović, 17. 5. 2023.

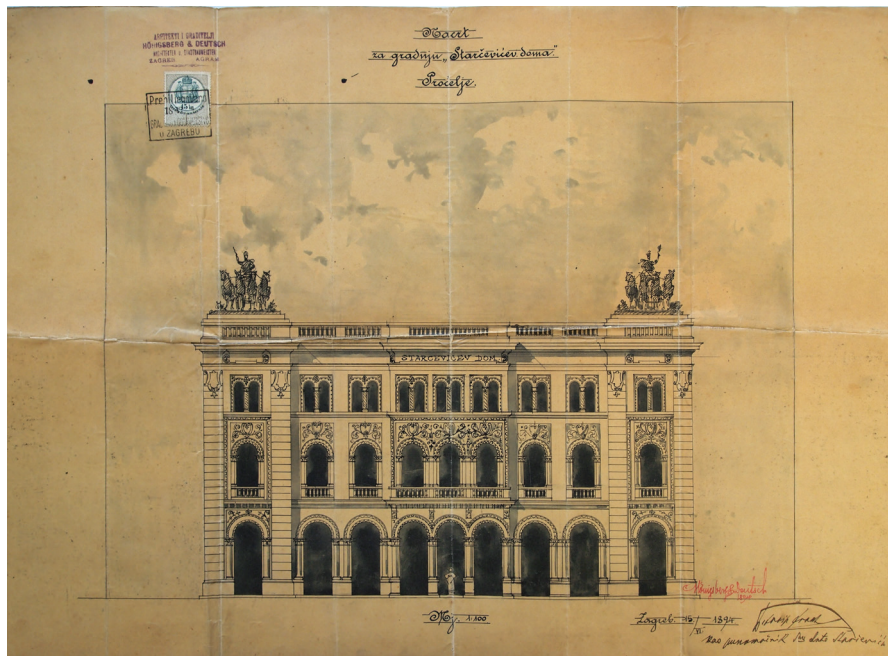
8. Hönigsberg & Deutsch, Projekt za istočno pročelje Starčevićevog doma, 1894.; Dom i Svet, VII/14, 11. 7. 1894., 259.

9. Hönigsberg & Deutsch, Projekt za južno pročelje Starčevićevog doma, 1894.; Dom i Svet, VII/14, 11. 7. 1894., 258.

10. Hönigsberg & Deutsch, Projekt za istočno pročelje Starčevićevog doma, 15. 6. 1894.; HR-DAZG-1122, Zbirka građevinske dokumentacije, Trg Ante Starčevića 6

11. Hönigsberg & Deutsch, Projekt za južno pročelje Starčevićevog doma, prva verzija, 15. 6. 1894.; HR-DAZG-1122, Zbirka građevinske dokumentacije, Trg Ante Starčevića 6

12. Ivan Standl, Starčevićev dom neposredno nakon izgradnje 1895.; Knjižnice grada Zagreba, Zavičajna zbirka Zagrabiensia

13. Starčević dom oko 1904.; Zbirka razglednica Ivana Bogavčića

14. Dragutin Morak, Skulpturalna grupa Hrabrost, Govorničvo, Stalnost u krovnoj zoni Starčevićeva doma; Kipovi na Starčevićevu domu. Dom i svet, VIII/16, 10. 8. 1895., 307.

15. Dragutin Morak, Skulpturalna grupa Čast, Pravoslavlje, Zdravstvo u krovnoj zoni Starčevićeva doma; Kipovi na Starčevićevu domu. Dom i svijet, VIII/16, 10. 8. 1895., 312.

16. Dragutin Morak, Skulpturalna grupa Mir, Uzhićenje, Jedinstvo u krovnoj zoni Starčevićeva doma; Kipovi na Starčevićevu domu, Dom i svijet, VIII/16, 10. 8. 1895., 313.

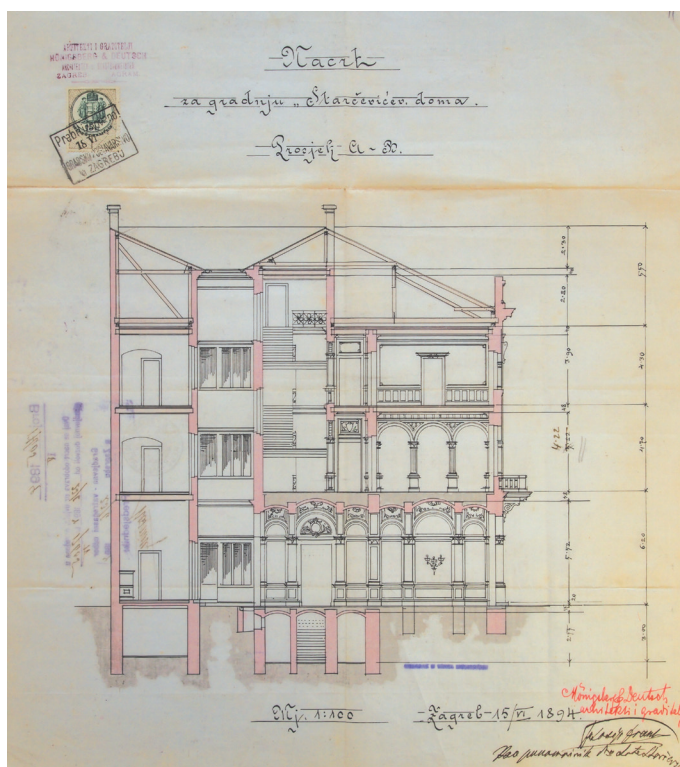
17. Dragutin Morak, Skulpturalna grupa Domovina, Kultura, Povijest u krovnoj zoni Starčevićeva doma; Kipovi na Starčevićevu domu, Dom i svet, VIII/16, 10. 8. 1895., 306.

18. Genij Prosvjete na vrhu kupole Starčevićevog doma, suvremeno stanje; fot. D. Damjanović, 22. 3. 2013.

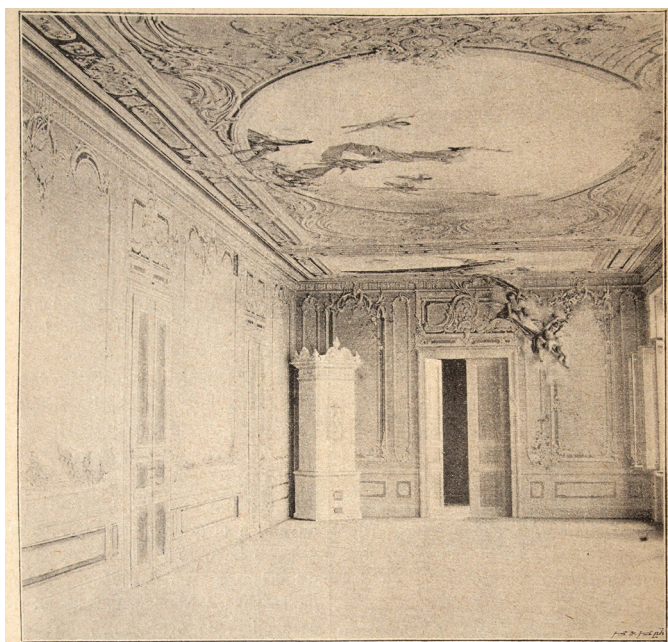
19. Karikaturalni prikaz deficita nastalog izgradnjom Starčevićeva doma na stranica-ma lista Vrač pogađač; Vrač pogađač III/4, 28. 2. (12. 3.) 1898.

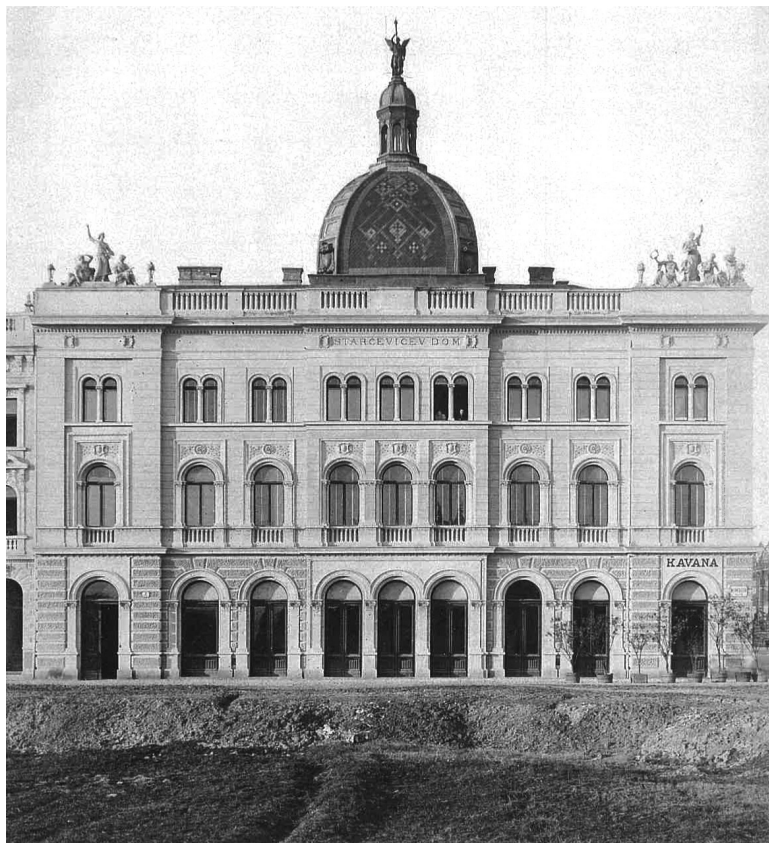
20. Hönigsberg & Deutsch, Presjek Starčevićevog doma, prva verzija, 15. 6. 1894.; HR-DAZG-1122, Zbirka građevinske dokumentacije, Trg Ante Starčevića 6

21. Hönlberg & Deutch, Presjek Starčevićevog doma, druga, izvedena verzija, 12. 12. 1894.; HR-DAZG-1122, Zbirka građevinske dokumentacije, Trg Ante Starčevića 6

22. Unutrašnjost svečane dvorane prvog kata Starčevićevog doma; Starčević dom. Prosvjeta, III/15, 1. kolovoza 1895., 476.

23. Fotografija južnog pročelja Starčevićevog doma nedugo nakon završetka zgrade;
HR-DAZG-1122, Zbirka građevinske dokumentacije, Trg Ante Starčevića 6

Bibliografija

Izvori

- HR-DAZG-1122, Državni arhiv u Zagrebu, Zbirka građevinske dokumentacije, Trg Ante Starčevića 6
- Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Planoteka, Ostavština Hönigsberg i Deutsch NSK, Zbirka rukopisa i starih knjiga, Starčevićev dom, sign. R 7422
- Gradska knjižnica Zagreb, signatura Z347ŽIVs, Hinko Živković, *Starčevićev dom*, Zagreb, s. d. (strojopis)

Literatura:

- BUTORAC, Tomislav. 1965. *Slobodni Zagreb*, Stvarnost, Zagreb.
- DAMJANOVIĆ, Dragan. 2023. *Konzervatorski elaborat Zgrada Starčevićevoga doma Trg Ante Starčevića 6, Zagreb*.
- DOBRONIĆ, Lelja. 1965. *Zagrebački arhitekti Hönigsberg i Deutsch*. Zagreb: Vjesnik.
- DOBRONIĆ, Lelja. 1983. *Graditelji i izgradnja Zagreba u doba historijskih stilova*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, knjiga XXX.
- FOLNEGOVIĆ, Fran. 1896. *Otvorite oči*. Zagreb: Tiskom Antuna Scholza.
- FOLNEGOVIĆ, Fran; FRANK, Josip; KUMIČIĆ, Eugen. 1894. Natječaj. *Hrvatska*, 46, 1. ožujka 1894, 1.
- GROSS, Mirjana. 1973. *Povijest pravaške ideologije*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest.
- GROSS, Mirjana. 2000. *Izorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret*. Zagreb: Golden marketing.
- KEČKEMET, Duško. 1969. *Ivan Rendić. Život i djelo*. Supetar: Brački zbornik, knjiga 8.
- KEČKEMET, Duško. 1995. Gradnja Hrvatskog općinskog kazališta u Splitu (U povodu stote obljetnice – 1893. – 1993). *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 31: 807–836.
- KLIČINOVIĆ, Božena; ALUJEVIĆ, Darija; DER-HAZARJAN VUKIĆ, Andreja; FARBER Bogdan, Jasenka. 2007. *Spomenici i fontane u gradu Zagrebu: vodič*, ur. Ivan Kožarić, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Gliptoteka, Grad Zagreb, Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode.
- KNEŽEVIĆ, Snješka. 1986. *Zagrebačka zelena potkova*. Zagreb: Školska knjiga.
- KNEŽEVIĆ, Snješka. 2000. Starčevićev dom. U *Historicizam u Hrvatskoj*, knjiga 2, ur. Vladimir Maleković, 482. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt.
- KNEŽEVIĆ, Snješka. 2020. *Zagrebački povijesni trgovi, parkovi i neke ulice*. Zagreb: ArTresor naklada.
- KRAŠEVAC, Irena. 2007. Dragutin Morak – zanemareni kipar našeg 19. stoljeća. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 31: 221–240.

- KRAŠEVAC, Irena. 2023. Starčević dom – gradnja i prenamjena neorenesanse palače u Zagrebu. *Hrvatska revija* 4: 33–38; <https://www.matica.hr/hr/777/starcevicev-dom-gradnja-i-prenamjene-neorenesansne-palace-u-zagrebu-35992/>
- MATKOVIĆ, Stjepan. 2001. *Čista stranka prava: 1895. – 1903.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet.
- MATKOVIĆ, Stjepan. 2011. Starčević dom u vihoru rata: pravaške uspomene iz doba Nezavisne Države Hrvatske. *Časopis za suvremenu povijest* 43/3: 827–861.
- MILČIĆ, Branimir. 2017. Prvomajska. *Hrvatska tehnička enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, web izdanje, <https://tehnika.lzmk.hr/prvomajska/>, gledano 2. 5. 2023.
- RADIĆ, Stjepan. 1910(?). Kako se narodi oslobadjaju robstva i kako u robstvo padaju. U *Federalizam naše carevine i narodno oslobodjenje*, ur. Stjepan Radić, Josip Predavec, Ante Radić, 29–33. Zagreb: Slavenska knjižara St. i M. Radić.
- ŠIDAK, Jaroslav; GROSS, Mirjana; KARAMAN, Igor; ŠEPIĆ, Dragovan. 1968. *Povijest hrvatskog naroda 1860. – 1914.* Zagreb: Školska knjiga.
- ŠLOSEL, Petra. 2018. Izložbeni prostori Društva umjetnosti, ULUH-a i HDLU-a tijekom povijesti. U *150 godina HDLU. Umjetnost i institucija*, ur. Irena Kraševac, Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2018, 349–369.
- TREŠIĆ PAVIČIĆ, Ante. 1895. Klubaska dvorana u Starčevićevom Domu. *Hrvatska*, 162, 17. srpnja 1895, 1.
- USKOKOVIĆ, Jelena. 2000. Arhitektonska plastika historicizma u Zagrebu. U *Historicizam u Hrvatskoj*, knjiga 1, ur. Vladimir Maleković, 239–261. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt.
- USKOKOVIĆ, Jelena. 2000. Starčević dom. *Historicizam u Hrvatskoj*, knjiga 2, ur. Vladimir Maleković, 589. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt.
- VEGH, Željko. 2021. Povijest Gradske knjižnice u Zagrebu. U *Gradska knjižnica u Zagrebu. Ususret novom vremenu*, ur. Ismena Meić, 8–91. Zagreb: Knjižnice grada Zagreba.
- VULEŠEVIĆ, Sonja. 1998. *Dragutin Inkiostri Medenjak, pionir jugoslovenskog dizajna.* Beograd: Muzej primenjene umetnosti.
- ŽIVKOVIĆ, Hinko Lapčanski. 1996. Sudbina Doma Ante Starčevića (a), *Hrvatski obzor* II/40, 15. siječnja 1996, 58–60.
- ŽIVKOVIĆ, Hinko Lapčanski. 1996. Sudbina Doma Ante Starčevića (b), *Hrvatski obzor* II/41, 22. siječnja 1996, 58–60.
- ŽIVKOVIĆ, Hinko Lapčanski. 1996. Sudbina Doma Ante Starčevića (c), *Hrvatski obzor* II/42, 29. siječnja 1996, 54–56.

Novinski izvori bez naznačenog autora:

- Dom dra. Ante Starčevića. *Hrvatska*, 1, 2. siječnja 1894, 3.
- Dom dra. Ante Starčevića. *Hrvatska*, 2, 3. siječnja 1894, 3.
- Lucian, Samstägliches. *Agramer Zeitung*, 16, 20. siječnja 1894, 9.
- Dom dra. Ante Starčevića. *Hrvatska*, 46, 1. ožujka 1894, 1.

- Program za izradbu nacрта za „Starčevićev dom“ povodom raspisanog natječaja. *Hrvatska*, 46, 1. ožujka 1894, 1.
- Starčevićev dom. *Narodne novine*, 50, 2. ožujka 1894, 3.
- Dom dra. Ante Starčevića. Nadopunjenje raspisa natječaja za osnovu. *Hrvatska*, 50, 6. ožujka 1894, 2.
- S. M. Što da se radi sa izabranim nacrtom doma dr. Ante Starčevića? *Hrvatska*, 53, 9. ožujka 1894, 2.
- Lucian. Samstägliches. *Agramer Zeitung*, 57, 10. ožujka 1894, 9.
- Dom dra. Ante Starčevića. *Hrvatska*, 55, 12. ožujka 1894, 2.
- Rok za predaju nacрта za gradnju doma dra. Ante Starčevića. *Hrvatska*, 56, 13. ožujka 1894, 2.
- Nacrti za dom dra. A. Starčevića. *Hrvatska*, 111, 19. svibnja 1894, 3.
- Dom dra. Ante Starčevića. *Hrvatska*, 121, 1. lipnja 1894, 3.
- Temeljni kamen Starčevićeva doma. *Hrvatska*, 126, 7. lipnja 1894, 2.
- Svetčanost polaganja temeljnoga kamena. *Hrvatska*, 128, 9. lipnja 1894, 2.
- Localaugenschein. *Agramer Zeitung*, 141, 20. lipnja 1894, 5.
- Dom dra. Ante Starčevića. *Hrvatska*, 138, 21. lipnja 1894, 2.
- Dan 26. lipnja. *Hrvatska*, 140, 23. lipnja 1894, 2.
- Zagreb, 25. lipnja. *Hrvatska*, 141, 25. lipnja 1894, 1.
- Svečano polaganje temeljnoga kamena. *Hrvatska*, 142, 26. lipnja 1894, 1.
26. lipnja. *Hrvatska*, 143, 27. lipnja 1894, 1.
- Šator na Starčevićevu zemljištu. *Hrvatska*, 144, 28. lipnja 1894, 2.
- Dom i Sviet*, VII/14, 11. srpnja 1894, 258–259.
- Starčevićev dom. *Hrvatska*, 168, 27. srpnja 1894, 2.
- Starčevićev dom. *Hrvatska*, 172, 1. kolovoza 1894, 2.
- Ein sonderbares Quid pro Quo. *Agramer Zeitung*, 187, 14. kolovoza 1894, 4.
- Mariä Himmelfahrt. *Agramer Zeitung*, 188, 16. kolovoza 1894, 4.
- Na gradilištu Starčevićevog doma. *Hrvatska*, 191, 25. kolovoza 1894, 2.
- Na gradilištu Starčevićevog doma. *Hrvatska*, 200, 5. rujna 1894, 2.
- Gradnja Starčevićeva doma. *Hrvatska*, 232, 13. listopada 1894, 3.
- Dom dra. Ante Starčevića. *Hrvatska*, 247, 31. listopada 1894, 1.
- Dom dra. Ante Starčevića. *Hrvatska*, 249, 3. studenog 1894, 2.
- Gliha u Starčevićevu domu. *Hrvatska*, 250, 5. studenog 1894, 2.
- Starčevićev dom. *Hrvatska*, 267, 24. studenog 1894, 2.
- Cigaretni papir Starčević. *Hrvatska*, 5, 7. siječnja 1895, 2.
- Gradnja Starčevićeva doma. *Hrvatska*, 22, 26. siječnja 1895, 2–3.
- Lucian. Samstägliches. *Agramer Zeitung*, 63, 16. ožujka 1895, 1–2.
- Dom dra. Ante Starčevića. *Hrvatska*, 80, 6. travnja 1895, 2.

- Starčević dom. *Hrvatska*, 118, 22. svibnja 1895, 2.
- Lucian. Samstägliches. *Agramer Zeitung*, 126, 1. lipnja 1895, 1–2.
- Lucian. Samstägliches. *Agramer Zeitung*, 136, 15. lipnja 1895, 1–2.
- Starčević dom. *Hrvatska*, 153, 6. srpnja 1895, 2.
- Zadnji dani radnje na Starčeviću domu. *Hrvatska*, 156, 10. srpnja 1895, 2.
- Starčević Dom. *Hrvatska*, 159, 13. srpnja 1895, 2.
- Narod svomu vodji. Starčević dom. *Hrvatska*, 160, 15. srpnja 1895, 1.
- Fotografsko snimanje klubske dvorane. *Hrvatska*, 161, 16. srpnja 1895, 1.
- Narod svomu vodji. Uredništvo u Starčeviću domu. *Hrvatska*, 161, 16. srpnja 1895, 1.
- Starčević medalje. *Hrvatska*, 163, 18. srpnja 1895, 3.
- Slike g. Biankinia i klubske dvorane Starčevićeva doma. *Hrvatska*, 167, 23. srpnja 1895, 2.
- Starčević dom. *Prosvjeta*, III/15, 1. kolovoza 1895, 477.
- Obzoraština. *Hrvatska*, 177, 3. kolovoza 1895, 2.
- Kipovi na Starčeviću domu. *Dom i svijet*, VIII/16, 10. kolovoza 1895, 306 (Domovina, Kultura, Povijest).
- Kipovi na Starčeviću domu. *Dom i svijet*, VIII/16, 10. kolovoza 1895, 307 (Hrabrost, Govorničtvo, Stalnost).
- Kipovi na Starčeviću domu. *Dom i svijet*, VIII/16, 10. kolovoza 1895, 312 (Čast, Pravoslavlje, Zdravstvo).
- Kipovi na Starčeviću domu. *Dom i svijet*, VIII/16, 10. kolovoza 1895, 313 (Mir, Uzhićenje, Jedinstvo).
- Lucian. Samstägliches. *Agramer Zeitung*, 247, 26. listopada 1895, 1–2.
- Starčević dom. *Bog i Hrvati. Ilustrovani hrvatski narodni kalendar sa poslovnim i zabavnim prilogom sa odjelom za Muhamedance, sajmovnikom i šematizmom za godinu 1896*, III, Zagreb, 1895, 98–99.
- Realitätenverkehr. *Agramer Zeitung*, 22, 28. siječnja 1897, 5.
- Starčević dom se vraća hrvatskom narodu. *Hrvatski narod*, 153, 17. srpnja 1941, 2.
- Vraćen „Genij Prosvjete“. *Večernji list*, XL/11890, 17. listopada 1996, 13.

Internetski izvori:

https://it.wikipedia.org/wiki/Napoleone_Cozzi, gledano 10. 5. 2024.

The Starčević House in Zagreb: Construction History, Architectural Design, Interiors

The Starčević Home is a key example of late historicism in Zagreb architecture. With its specific stylistic solution, which represents a combination of elements of the Neo-Renaissance and Neo-Romanesque, as well as a freely interpreted Croatian national style on dome, it is an example of the eclecticism of the architecture of that period. The lavishly designed, only partially preserved roof zone, the plasticity of the façade and rich decorations, reflect the aesthetic approach of late 19th century, which tended towards abundant decoration. It was built by the Croatian Party of Rights, right wing late 19th-century party for its leader Ante Starčević. It is located on the corner of two squares in the Zagreb city centre, opposite the main railway station building. The building was erected in 1894 – 1895 according to the design of the then most important Zagreb architectural firm Hönigsberg & Deutsch. The spatial organization of the interior demonstrates the skill of these architects to include a whole range of contents in one relatively small space – Starčević's apartment, the editorial office of the daily *Hrvatska*, a social hall, an inn, private apartments and a number of other smaller facilities. The sculptural groups in the roof zone of the house were created by the Zagreb sculptor Karl (Dragutin) Morak. With their content, they allegorically testified to the political program of the Croatian Party of Rights. The dome is crowned by an allegory of Freedom or Education, the author of which is unknown. The main spaces in the interior, primarily the central hall on the first floor, were representatively furnished in the Rococo style. They were painted by the Trieste painter Napoleone Cozzi, and decorated with sculptures by Croatian sculptor Ivan Rendić. Ante Starčević's apartment was furnished by the then key furniture manufacturing factory in Croatia, Bothe & Ehrmann.

Key words: Starčević Home, Zagreb, Hönigsberg & Deutsch, Karl (Dragutin) Morak, Ivan Rendić, Napoleone Cozzi, Bothe & Ehrmann, Historicism, Neo-Renaissance, Neo-Rococo, Ante Starčević, Josip Frank

Ključne riječi: Starčevićev dom, Zagreb, Hönigsberg i Deutsch, Karl (Dragutin) Morak, Ivan Rendić, Napoleone Cozzi, Bothe & Ehrmann, historicizam, neorenesansa, neorokoko, Ante Starčević, Josip Frank

Dragan Damjanović
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3
10 000 Zagreb
ddamjano@ffzg.unizg.hr

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

56

BROJ 1

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2024.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 56, broj 1

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Gost urednik / Guest Editor

Filip Šimetin Šegvić i Jure Trutanić

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Filip Šimetin Šegvić (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),

Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo),

Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),

Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),

Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at

Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“

<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*